

ÉRTEKEZÉSEK

A NEMZETGAZDASÁGTAN ÉS STATISZTIKA KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A NEMZETGAZD. S STATISZTIKAI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGNAK RENDELETÉBŐL,

SZERKESZTI FÖLDES BÉLA, A BIZ. JEGYZŐJE.

II. KÖTET.

NEGYPEDIK SZÁM.

1884.

HAZÁNK ÉRTELMI ÉS ANYAGI FEJLŐDÉSE

1870-TŐL 1880-IG.

IRTA

LÁNG LAJOS.

BUDAPEST, 1884.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

HAZÁNK ÉRTELMI ÉS ANYAGI FEJLŐDÉSE

1870-TŐL 1880-IG.

IRTA

LÁNG LAJOS.

BUDAPEST, 1883.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Az 1880-iki népszámlálásról szóló hivatalos nagy mű közzététele óta végre abban a helyzetben vagyunk, hogy két egymásra következő és legalább sokban megegyező alapra fektetett felvétel összehasonlítása után, az eddigieknél pontosabb és megbízhatóbb képet szerezhethünk magunknak hazánk értelemi és anyagi viszonyainak alakulásáról. Mert a népszámlálás már közvetlen anyagában, az emberben és annak különböző sajátágaiban, oly ismérvekre is kiterjeszkedik, melyek az egyénnek nemcsak physikai, hanem szellemi és gazdasági életébe is vágnak. Ilyenek, hogy csak kettőt említsünk: az irni-olvasni tudás foka s a kereset és foglalkozás.

A népszámlálás alkalmával végrehajtott fölvétel azonban nem is állapodik meg az embernél, hanem kiterjeszkedik két más oly mozzanatra is, melyekből önként kínálkozik a következtetés az általános gazdasági viszonyokra. Ilyenek a marhaállomány nagysága és a házak száma.

E négy viszony fejlődését óhajtjuk ez alkalommal előadni.

Igaz, hogy e részben sok nehézséggel találkozunk. Így mindjárt az irni-olvasni tudást más alapon számították ki most, mint tíz év előtt. A foglalkozásoknál szintén történt némi változás, úgy hogy az összehasonlítás ott is szűkebb korlátok közé kényszerül. S hogy többet ne említsünk, a két számlálás közé esik a megyék területi változása, mely az ország egyes részeiben majdnem lehetetlenné teszi az összehasonlítást, ha csak az egyes községekig nem akarnánk menni, a mit a közzétett adatok igen kevés viszonyra nézve engednek meg. Mindez nem riaszthat bennünket vissza attól, hogy a fejlődés vizsgálatát a lehetőségig kiterjesszük az egyes megyékre. Mert

hiszen csak ilyen részletes összehasonlítás adja meg a fénynek és árnyaknak kellő eloszlását, a mi nélkül fejlődésünk természetét meg sem ismerhetjük.

Erdélyben, hol a területi beosztás oly gyökeres változáson ment keresztül, le kell mondanunk a részletes összehasonlításról. A Királyhágón innen azonban aránylag kevesebb törvényhatóság ment keresztül nagyobb átalakuláson. Itt tehát kiterjeszthetjük az összehasonlítást az egyes megyékig. Némelyek, mint Bács, Bihar, Hajdu, Heves, Jász, Pest, Szabolcs, Szatmár, Szilágy, s a volt bánsági megyék, Krassó, Temes és Torontúl, itt is nagyobb változást mutatnak. Ezek átszámítása mind a mellett még sem jár oly nehézséggel, hogy e miatt az összehasonlításnak részletezéséről, még a szorosabb értelemben vett Magyarországon is, le kelljen mondanunk. S habár az ily átszámítás mindig csak megközelítő lehet, midőn az egyes községek adataival külön-külön nem rendelkezünk, megnyugtatósunkra szolgál az a körülmény, hogy a változott megyék 1870-iki viszonyainak átszámítására alkalmazott kulcsunk sehol sem mutat lényeges eltérést azon eredményektől, a melyeket a statisztikai hivatal buzgó fiatal tisztviselője, dr. Jekelfalussy József, az 1870-ki népességre vonatkozólag, a statisztikai hivatalnak rendelkezésére álló községek szerinti adatok alapján kiszámított. Ép azért gondoltuk alkalmazhatni ugyanezen kulcsot a változott megyék egyéb viszonyaira is, melyek különös érdekekkel bírhatnak, és a melyeket az, ki a statisztikai hivatal eredeti anyagával közvetlenül nem rendelkezik, csakis összevetés alapján számíthat ki. A változott megyék 1870-iki viszonyaira vonatkozó adatokat tehát csak megközelítőknek kérjük tekinteni, habár az eltérés ott, a hol egymással szomszédos és így kevés kivétellel rokontermészetű területek kerülnek össze, nagyon lényeges már azért sem lehet, mert hiszen mi ez eltéréseknek csak százalékait keressük.

E szükségesnek látszó bevezetés után áttérhetünk tulajdonképeni tárgyunkra, és még csupán azt jegyezzük meg, hogy az 1870-ki felvétel valójában 1869-re vonatkozik, s így az összehasonlítás is tizenegy és nem tíz évre szól.

I.

AZ IRNI-OLVASNI TUDÁS.

Az irni-olvasni tudás fejlődésének vizsgálatánál, mint már említők, igen nagy nehézséget képez az, hogy 1870-ben a hat éven felüli népesség, 1880-ban pedig a hét éven felüli népesség vétetett alapul. Célunkat tehát csak úgy érhetjük el, ha vagy 1870-re számítottuk ki a hét éven felüli lakosság irni-olvasni tudását, vagy 1880-ra a hat éven felüli lakosságét. Az első kívánatosabb lett volna abból a szempontból, hogy hazánk iskolai viszonyai közt csakugyan helyesebb a hét éven felüli lakosságot venni alapul, mert sokan azokból, kik hat éves korukban még nem tudnak irni-olvasni, megtanulják azt hét éves korukig, s így a hat éven felüli lakosság alapján tett számítás kelleténél sötétebb képet ad. Ha még sem jártunk el így, annak két oka van. Az egyik az, hogy minden statisztika lelke az összehasonlítás más országok viszonyaival. És a minket legközelebb érdeklő Ausztriában, a hat éven felüli lakosság vétetett most is alapul. A másik, ennél jóval döntőbb ok azonban az, hogy a sokkal gazdagabb anyagú 1880-iki munkából ki lehet számítani az ez évi hat éven felüli lakosság irni-olvasni tudását, míg a kevesebb anyagú 1870-iki munkából nem igen lehet kiszámítani az azon évi hét éven felüli lakosság idevágó viszonyát. Összehasonlításunk alapjául tehát a hat éven felüli lakosságot kellett vennünk. A teljesség s az arányok helyességének ellenőrizhetése kedvéért azonban szükségesnek tartottuk egy lépéssel tovább menni, s követni az osztrák példát abban is, hogy a hat éven felüli lakosság mellett, kiszámítsuk az irni-olvasni tudás arányait és fejlődését az összes lakosság szerint is, minden tekintet nélkül annak korára.

Elfogadván így a kiszámítás és összehasonlítás alanyául egyrészt a hat éven felüli lakosságot, másrészt a lakosságot a maga egészében, minden tekintet nélkül a korra, egy újabb kérdés merül föl: mi legyen a kiszámítás és összehasonlítás tárgya?

Az írni-olvasni tudást tudvalevőleg három osztály szerint határozzuk meg: az elsőbe sorolván azokat, kik írni és olvasni tudnak; a másodikba azokat, kik csak olvasni tudnak; a harmadikba végre azokat, kik sem írni, sem olvasni nem tudnak. Mind a hármat fölvenni a kiszámítás és összehasonlítás tárgyául, jóval több munkával járt volna, habár nem oly sokkal, mint az első pillanatra látszik, mert azért csak a munkának egy aránylag kisebb részét kellett volna háromszorosan végezni. Ha még sem vettük mind a három viszonyt, tettük azt főleg azért, mert ilyen hármas viszony összehasonlítása minden megyén keresztül, két év és két alany mellett, oly bonyolult, hogy könnyen kúszált képet adhat. Már a világosság kedvéért is tehát a három helyett csak egy viszonyt akartunk fölmutatni. De melyiket? Olyan, mely önmagában is szabatos fogalmat nyújt, csak egy van a három között. És ez az írni-olvasni nem tudók aránya. Az írni és olvasni tudók és a csak olvasni tudók közt a határvonal mindig elmosódott. Azonkívül az írni és olvasni tudók igen gyakran, részben a csak olvasni tudók rovására is gyarapodnak. A csak olvasni tudók változásából pedig semmi biztos következtetést nem vonhatunk, mert fogyásuk ép úgy járhat karöltve az írni és olvasni tudás, mint az írni és olvasni nem tudás gyarapodásával.

Az egyedüli biztos alapot tehát az írni és olvasni nem tudók aránya nyújtja, melyet ugyancsak az egyszerűség kedvéért, a nem tekintetbevétele nélkül igyekezzünk kiszámítani és összehasonlítani. S így közvetlen vizsgálatunk tárgyát az írni-olvasni nem tudók, vagyis — hogy egy, az olasz statisztika által meghonosított kifejezést használjunk — az analfabeták fogják képezni.

Analphabeták, hat éven felül.

Magyar birodalom.

1880.

Ország, országrész, vagy kerület neve	A hat éven felüli analphabeták száma	A hat éven felüli lakosság	A hat éven felüli analphabeták százaléka
Duna bal partja	513,925	1.472,137	34·91
Duna jobb partja	668,166	2.139,753	31·23
Duna-Tisza köze	792,760	1.942,063	40·82
Tisza jobb partja	569,166	1.207,524	47·13
Tisza bal partja	875,542	1.521,168	57·56
Tisza-Maros köze	918,651	1.419,856	64·70
Erdély	1.246,883	1.754,593	71·06
Magyarország (Erdélylyel) ...	5.585,093	11.457,094	48·75
Fiume	8,664	17,883	48·45
Polgári Horvátország	705,120	989,620	71·25
Volt katonai végvidék	451,440	574,530	78·58
Magyar birodalom	6.750,317	13.039,127	51·77

Analphabeták, hat éven felül.

Ausztria.

1880.

Ország neve	A hat éven felüli analphabeták száma	A hat éven felüli lakosság	A hat éven felüli analphabeták százaléka
Alsó-Ausztria	171,189	2.011,228	8·51
Felső-Ausztria	56,641	662,749	8·54
Salzburg	16,693	142,778	11·69
Stiria	292,938	1.054,249	27·79
Karinthia	119,788	302,647	39·58
Krajna	184,559	405,339	45·53
Tengernellék	311,455	548,428	56·79
Tirol	76,772	788,909	9·73
Csehország	400,392	4.705,984	8·51
Morvaország	189,724	1.820,551	10·42
Szilézia	56,354	475,870	11·84
Galicia	3.787,298	4.910,922	77·12
Bukovina	412,667	471,640	87·49
Dalmácia	352,261	403,317	87·34
Ausztria	6.248,731	18.704,611	33·41

A magyar birodalomban tehát 51·77 százalékot tesz a hat éven felüli analfabeták aránya. Kétségen kívül magas százalék Ausztriához képest, hol a hat éven felüli lakosságnak csak 33·41 százaléka nem tud sem írni, sem olvasni.

A mi az ország egyes részeit illeti, annál kedvezőbb képet kapunk, minél inkább közeledünk a szorosabb értelemben vett Magyarországhoz, és ebben ismét azon arányban, a mint inkább nyugat felé haladunk. E megoszlás kedvező nemzetiségi szempontból, mert a magyar birodalom legkedvezőbb százalékát mutató országrész, a Duna jobb partja, túlnyomó többségben (65·62%) magyar. A közvetlenül utána következő országrészben, a Duna bal partján, a tót képezi a többséget (61·93%); de a magyar alkotja a legközelebbi kisebbséget (24·85%). A Duna Tisza közén ismét a magyar nemzetiség bírja a túlnyomó többséget (67·99%), s a Tisza jobb partján is a magyar elem van legalább viszonyos többségben (41·25%). Azon négy országrész között tehát, a mely az átlagnál kedvezőbb képet nyújt, egynek kivételével mindenütt a magyar nemzetiség az uralkodó. S habár a magyar nemzetiség még egy országrészben bír túlnyomó többséggel (55·40%), t. i. a Tisza bal partján, mely már az átlagnál jóval kedvezőtlenebb képet ad, nem szabad felednünk, hogy az eddig említett országrészek közt itt szerepel az oláh nemzetiség a legnagyobb aránnyal (25·31%).

Ausztriában sokkal nagyobb még az eltérés. A műveltebb tartományok: Csehország, Felső- és Alsó-Ausztria 90%-on alul maradnak, Galiczia a 70, Dalmácia a 80%-ot is meghaladja.

Ha most a korra való tekintet nélkül vizsgáljuk a helyzetet egészben véve megegyező képet fogunk nyerni.

Analfabeták, tekintet nélkül a korra.

Magyar birodalom.

1880.

Ország, országrész, vagy kerület neve	Analfabeták száma	Lakosság	Analfabeták százaléka
Duna bal partja	797,564	1,757,552	45·38
Duna jobb partja	1,088,126	2,562,355	42·47
Duna-Tisza köze	1,189,448	2,340,959	50·81
Tisza jobb partja	801,550	1,441,541	55·60
Tisza bal partja	1,173,730	1,820,855	64·46
Tisza-Maros köze	1,219,140	1,721,312	70·83
Erdély	1,575,303	2,084,048	75·59
Magyarország (Erdélylyel)	7,844,861	13,728,622	57·14
Finne	11,585	20,981	55·22
Falgári Horvátország	909,915	1,194,415	76·18
Volt katonai végvidék	574,994	698,084	82·37
Magyar birodalom	9,391,355	15,642,102	59·72

Analfabeták, tekintet nélkül a korra.

Ausztria.

1880.

Ország neve	Analfabeták száma	Lakosság	Analfabeták százaléka
Alsó-Ausztria	490,582	2,330,621	21·05
Felső-Ausztria	153,512	759,620	20·21
Salzburg	37,485	163,570	22·92
Stiria	452,286	1,213,597	37·27
Karinthia	165,871	348,730	47·56
Krajna	260,463	481,243	54·12
Tengermellék	410,961	647,934	63·43
Tirol	200,412	912,549	21·96
Csehország	1,255,227	5,560,819	22·57
Morvaország	522,580	2,153,407	24·27
Szilézia	145,959	565,475	25·81
Galiczia	4,835,283	5,928,907	81·14
Bukovina	512,698	571,671	89·68
Dalmatia	425,045	476,101	89·28
Ausztria	9,868,364	22,144,244	44·56

Az eltérés Magyarország és Ausztria között most is tete-
mes, habár valamivel kisebb. Az átlagos arány nálunk 59·72,

szomszédainknál 44-56. Hasonlóan szűkebb körben mozognak a szélsőségek, melyeket nálunk a Duna jobb partja (42-47) és a katonai végvidék (82-37) szolgáltat, egészen úgy mint fentebb, míg Ausztriában Felső-Ausztria (20-21) és Bukovina (89-68) képezik a végleteket. Az osztrák tartományok arányai között van tehát némi eltérés a két különböző számítási mód mellett. Nálunk azonban az egyes országrészek sorrendje ugyanaz az utóbbi alapon is. Most is főleg a magyarabb részek, a Duna jobb partja (42-47), a Duna bal partja (45-38), a Duna-Tisza köze (50-81), és a Tisza jobb partja (55-60) maradnak a birodalmi átlagon alul. Most is a Tisza bal partja (64-46) az egyetlen magyar többségű országrész, mely a birodalmi átlagon felül áll.

Ha még tovább megyünk és az egyes megyék szerint kutatjuk az analfabeták arányát, úgy a hat éven felüli kort véve alapul, a következő sorrendet kapjuk:

Analfabeták, hat éven felül.

Megyénként, illetőleg kerületenként százalékokban.

Magyar birodalom.

1880.

Magyarország Erdély nélkül.

Moson	17-02	Esztergom	32-89	Trenesén	52-43
Sopron	19-15	Turócz	33-20	Szabolcs	54-33
Gömnör	22-49	Zólyom	33-30	Zemplén	55-35
Győr	26-00	Bars	34-01	Bihar	56-67
Torna	26-21	Nyitra	35-03	Sáros	58-09
Komárom	27-10	Somogy	35-63	Temes	55-88
Vas	27-18	Baranya	36-34	Torontál	59-20
Veszprém	27-39	Arva	36-75	Szatmár	61-21
Tolna	28-00	Borsod	37-34	Bereg	65-26
Pozsony	28-02	Szepes	37-54	Ung	66-25
Liptó	28-23	Jász	38-80	Ugocse	73-07
Hont	28-39	Abauj	39-62	Arad	73-78
Fehér	29-31	Csongrád	45-20	Krassó	75-49
Hajdú	29-84	Zala	47-42	Szilágy	77-62
Békés	30-65	Heves	48-17	Mármaros	85-65
Pest	32-24	Csanád	48-28		
Nógrád	32-43	Bács	52-53		

Erdély.

Brassó	40·25	Maros	67·73	Kolos	76·32
Nagyküküllő	49·46	Besztercze	68·58	Torda	82·51
Udvarhely	54·82	Csik	68·78	Alsó Fehér	82·75
Szeben	56·09	Kisküküllő	73·26	Hunyad	84·19
Háromszék	59·78	Fogaras	75·65	Szolnok	87·38

Horvátország.

Bródi ker.	62·18	Verőcze m.	68·06	Varasd m.	76·38
Szerém m.	63·15	Körös m.	68·16	Báni ker.	84·61
Péterváradik.	64·24	Belovár m.	71·50	Likai ker.	88·75
Gradiskai k.	65·31	Zágráb m.	74·20	Ogulini ker.	89·93
Piume m.	66·72	Pozsega m.	76·09		

Nemzetiségi szempontból vizsgálva e sorozatot, egészen megegyező eredményre jutunk azzal, mit a statisztikai hivatal nagy munkája e részben már közzétett, hogy t. i. hazánk összes nemzetiségei közt legkedvezőbb arányt tüntet föl a német, aztán a magyar, majd a tót, horvát-szerb s végül az oláh és ruthén.

Már az a körülmény, hogy a legkedvezőbb arányt Magyarország 20⁰/₀-on alul, Erdélyben 50⁰/₀-on alul, Horvátországban 60⁰/₀-on felül találjuk, mutatja, mily mérvben ütik az egyes nemzetiségek saját egyéni bélyegöket az általok lakott országokra. Még jobban kidomborodik a nemzetiségek ez egyénítő ereje abban a körülményben, hogy mind Magyarországon, mind Erdélyben oly megye áll legelől, mely a német nemzetiségnek köszöni kedvező arányát. A legelső helyen álló német nemzetiség mellé azonban közvetlenül sorakozik a magyar.

A magyar nemzetiség kedvező arányát mutatja még az is, hogy, egynek kivételével, minden magyar megye a magyar birodalmi átlagnál kedvezőbben áll. Ez az egy Szabolcsmegye s ez annál sajnósabb, mert itt a magyar nemzetiség oly túlnyomó többségben (87·16⁰/₀) és az oláh és ruthén oly elenyésző kisebbségben (0·78 és 0·79⁰/₀) van, hogy a kedvezőtlen arányt csak a magunk rovására írhatjuk. .

A magyar megyék ezen viszonylag kedvezőbb helyzete Erdélyben is érezhető, hol a magyar többségű megyék: Udvarhely, Háromszék, Maros és Csik mind jobb arányt mutatnak föl, mint az erdélyi átlag.

A korra való tekintet nélkül foganatosított kiszámítás csak megerősíti ez eredményt.

Analphabeták, tekintet nélkül a korra.

Megyéenkint, illetőleg kerületenkint százalékokban.

Magyar birodalom.

1880.

Magyarország Erdély nélkül.

Moson	30·86	Turócz	43·93	Bács	60·65
Sopron	32·47	Esztergom	43·82	Szabolcs	61·80
Gömör	34·06	Zólyom	44·06	Zemplén	62·51
Győr	37·81	Bars	44·74	Bihar	63·82
Torna	38·18	Nyitra	45·80	Sáros	65·02
Hont	38·82	Baranya	45·96	Temes	65·79
Liptó	32·09	Somogy	46·39	Torontál	66·62
Veszprém	39·22	Árva	46·45	Szatmár	67·08
Komárom	39·26	Borsod	47·60	Bereg	70·78
Vas	39·27	Szepes	47·89	Ung	71·54
Pozsony	39·37	Jász	49·49	Ugocea	77·35
Tolna	39·82	Abauj	49·52	Arad	78·58
Hajdu	49·72	Csongrád	54·47	Krassó	80·52
Fehér	41·48	Zala	55·86	Szilágy	81·04
Pest	42·59	Heves	57·39	Máramaros	88·00
Nógrád	43·24	Csanád	58·66		
Békés	43·43	Trencsén	60·51		

Erdély.

Brassó	49·56	Maros	72·95	Kolos	79·85
Nagyküküllő	57·01	Besztercze	73·10	Torda	85·27
Udvarhely	62·07	Csik	74·26	Alsó Fehér	85·54
Szeben	63·05	Kisküküllő	77·36	Hunyad	86·64
Háromszék	66·10	Fogaras	79·77	Szolnok	89·22

Hornvatorság.

Bródi ker.	66·83	Verőcze m.	73·43	Varasd m.	80·53
Szerém m.	69·86	Kőrös m.	73·45	Báni ker.	87·48
Péternáradik.	70·56	Belovár m.	76·39	Likkai kor.	99·94
Gradiskai k.	70·87	Zágráb m.	75·35	Ogulini ker.	91·83
Fiume m.	72·84	Pozsega m.	80·40		

A szoros értelemben vett magyarországi megyék kedvező helyzete az ország egyéb megyéivel szemben, most is ép oly feltűnő. A szélsőségeket mindig ugyanazon megyék képviselik, s még a sorrendben is a magyarországi megyéknél csak kevés, a többiek közt úgy szólván semmi eltérés nincs.

Ismerve az 1880-diki helyzetet, lássuk már most a tíz év előtti, egyelőre a hat éven felüli lakosságnál.

Alfabeták, hat éven felül.

Magyar birodalom.

1870.

Ország, országrész, vagy kerület neve	A hat éven felüli alfabeták száma	A hat éven felüli lakosság	A hat éven felüli alfabeták százaléka
Duna bal partja	589,827	1.453,610	40.58
Duna jobb partja	742,939	2.011.688	36.93
Duna-Tisza köze	844,933	1.783,203	47.38
Tisza jobb partja	631,637	1.210,783	52.16
Tisza bal partja	975,434	1.533,710	63.59
Tisza-Maros köze	979,152	1.448,021	67.62
Erdély	1.428,456	1.805,749	79.11
Magyarország (Erdélylyel)	6.192,378	11.226,764	55.16
Fiume	8,241	15,397	53.52
Polgári Horvátország	772,502	942,077	82.00
Volt katonai végvidék	443,382	567,076	78.19
Magyar birodalom	7.416,503	12.751,314	58.16

Ha e számokat összehasonlítjuk a hasonló viszonyokra vonatkozó 1880-diki számokkal (7. l.), úgy az általában kedvezőtlenebb arányok mellett még egy körülménynek kell szemünkbe tűnnie. S ez az, hogy az egyes országrészek sorrendje teljesen ugyanaz 1870-ben, mint 1880-ban, azzal az egy kivétellel, hogy 1870-ben a polgári Horvátország még kedvezőtlenebb, mint a katonai.

Egészen hasonlót mutat a korra való tekintet nélkül tett számítás.

Analphabeták. tekintet nélkül a korra.

Magyar birodalom.

1870.

Ország, országrész, vagy kerület neve	Analfa) eták száma	Lakosság	Analphabeták aránya
Duna bal partja	885,127	1,728,910	51.20
Duna jobb partja	1,139,727	2,408,676	48.32
Duna-Tisza köze	1,202,991	2,141,261	56.18
Tisza jobb partja	911,550	1,490,696	61.15
Tisza bal partja	1,319,757	1,878,032	70.27
Tisza-Maros köze	1,283,337	1,752,206	73.24
Erdély	1,784,370	3,161,464	82.55
Magyarország (Erdélylyel)	8,526,859	13,561,245	62.88
Fiume	10,728	17,884	59.99
Polgári Horvátország ...	969,395	1,138,970	85.11
Volt katonai végvidék ...	575,534	699,228	82.30
Magyar birodalom	10,082,516	15,417,327	64.40

A különböző alapon teljesített számítás itt is megegyező eredményekre vezet. A sorrend a szorosabb értelemben vett Magyarország egyes részei közt változatlanul ugyanaz, mint a melyet az 1880-diki számok (9. l.) mutatnak. S ez a mellett szól, hogy a magyar nemzetiség fölénye nem rejlik egyedül a mai államalkatban, hanem a magyar fajban általában. Pusztán a kormányzati viszonyok változásának kell ellenben tulajdonítanunk azt a változást, melyet Horvátország két része sorrend tekintetében 1870-ben s 1880-ban mutat.

Áttérve tulajdonképeni tárgyunkra, az e téren mutatkozó haladásra 1870-ről 1880-ra, lássuk először csak az országrészek arányainak változásait a hat éven felüli lakosságnál.

Analphabeták, hat éven felül.

Magyar birodalom.

Változás 1870-ről 1880-ra.

Ország, országrész, vagy kerület neve	A hat éven felüli analphabeták százaléka		A százalékettől különbözete
	1880.	1870.	
Duna bal partja	34.91	40.58	— 5.67
Duna jobb partja	31.23	36.93	— 5.70
Duna-Tisza köze	40.82	47.38	— 6.56

Tisza jobb partja	47·13	52·16	— 5·03
Tisza bal partja	57·56	63·59	— 6·03
Tisza-Maros köze	64·70	67·62	— 2·92
Erdély	71·06	79·11	— 8·05
Magyarország (Erdélylyel) ...	48·75	55·16	— 6·41
Fiume	48·45	53·52	— 5·07
Polgári Horvátország	71·25	82·00	—10·75
Volt katonai végvidék	78·58	78·19	+ 0·39
Magyar birodalom	51·77	58·16	— 6·39

Az egy végvidék kivételével, az egész vonalon haladás, mindenütt csökkenése az analfabetáknak. Ha a szorosabb értelemben vett Magyarországot tekintjük, két országrész kivételével, meglehetősen egyenlő javulást találunk. A Duna bal és jobb partján, a Duna-Tisza közén, a Tisza jobb és bal partján mindenütt 5—6 százalékkal kedvezőbb ma az írni-olvasni nem tudók aránya, mint a korábbi fölvétel alkalmával. Csak két országrész tér el az imént említettektől: a Tisza-Maros köze és Erdély. Az elsőben alig 3, az utóbbiban több mint 8 százalékkal kedvezőbb az arány. A polgári Horvátország haladása pedig a legkedvezőbb az egész magyar birodalomban.

Egészen hasonló képet nyerünk, ha a korra való tekintet nélkül vizsgáljuk a helyzetet.

Analfabeták tekintet nélkül a korra.

Magyar birodalom.

Változás 1870-ről 1880-ra.

Ország, országrész, vagy kerület neve	Analfabeták százaléka 1880	1870	Százaléktétel kü- lönbözete
Duna bal partja	45·38	51·20	—5·82
Duna jobb partja	42·47	47·32	—4·85
Duna-Tisza köze	50·81	56·18	—5·37
Tisza jobb partja	55·60	61·15	—5·55
Tisza bal partja	64·46	70·27	—5·81
Tisza-Maros köze	70·83	73·24	—2·41
Erdély	75·59	82·55	—6·96
Magyarország (Erdélylyel) ...	57·14	62·88	—5·74
Fiume	55·22	55·99	—4·77
Polgári Horvátország	76·18	85·11	—8·93
Volt katonai végvidék	82·37	82·30	+0·07
Magyar birodalom	59·72	65·40	—5·68

Itt is csak a végvidék mutat némi hanyatlást. A végvidék eme kedvezőtlen aránya egészben véve csekély ugyan, de komoly lesz azáltal, hogy ugyanazon időben a végvidék iparos és kereskedelmi lakossága a megszállott tartományokkal üzőtt élelnek forgalom következtében, mint lejjebb látni fogjuk, a leg-erősebben szaporodott az egész magyar birodalomban.

Ezzel szemben itt is a legörvendetesebb a polgári Horvátország fejlődése, a mi azonban szintén csak még kirívóbbá teszi a másik horvát országrész hanyatlását. S miként az eddigiek, úgy a szorosabb értelemben vett magyarországi részek is hasonlóképen változnak.

Az öt első országrész itt is meglehetősen egyenletes javulást mutat, a másik kettő, a Tisza-Maros köze és Erdély pedig, a magyarországi fejlődés két végletét szolgáltatják. S ha tekintetbe vesszük, hogy az elsőben a magyarság a legcsekélyebb (14.77%) az egész magyar birodalomban, míg a másikon majdnem még egyszer akkora (24.18%); talán nem tévedünk, ha már ez adatokból is arra következtetünk, hogy a magyar elem nemcsak a tényleges állapot, hanem a haladás tekintetében is, és e részben talán még inkább, a legkedvezőbb helyet foglalja el az országban.

Hogy erről jobban meggyőződhattunk, lássuk az egyes megyék változását, melyeknél azonban a területi átalakulások következtében, mint már a bevezetésben említettük, csak a leg-szorosabban vett magyarországi megyékre szorítkozunk.

Lássuk itt is előbb a hat éven felüli lakosság arányait.

.Alfabeták. hat éven felül.

A százaléktétel változása 1870-ről 1880-ra.

Magyarországi megyék (Erdély nélkül).

+4.26	Krassó	—1.86	Veszprém	—3.01	Sopron
+0.14	Moson	—1.93	Mármaros	—3.87	Abauj
—		—2.07	Liptó	—3.90	Győr
—0.26	Torontál	—2.36	Szabolcs	—4.04	Békés
—0.31	Zólyom	—2.57	Torna	—4.08	Esztergom
—0.37	Gömör	—2.77	Borsod	—4.71	Heves

—471 Hont	—641 Arad	— 827 Bereg
—485 Pozsony	—656 Szatmár	— 828 Trencsén
—490 Baranya	—699 Szepes	— 829 Bars
—495 Pest	—708 Bihar	— 852 Ugoesa
—499 Fehér	—718 Nyitra	— 899 Temes
—540 Szilágys	—738 Arva	— 921 Jász
—552 Sáros	—749 Somogy	— 927 Hajdu
—555 Zemplén	—760 Csanád	— 927 Zala
—556 Tolna	—771 Nógrád	—1057 Csongrád
—586 Bács	—778 Vas	—1081 Ung
—596 Komárom	—780 Turóc	

A 49 megye közül csak kettő mutat hanyatlást. Ezek között is csak Krassó lényegest, melynek legnagyobb része csak a hetvenes évek derekán polgárosított. Moson, ezen különben oly kedvező arányt mutató megye csekély hanyatlása abból magyarázható, hogy ugyanezen időben iparos és kereskedő lakosságának százaléka is csökkent, mint azt lejjebb szintén látni fogjuk. A többi 47 megye mind kisebb-nagyobb haladást mutatnak, és ezek között a magyar többségű megyék kétségkívül a legörvendetesebben. Mert igaz ugyan, hogy körülbelül ugyanegy arányban fordulnak elő az átlagon (6·39⁰/₀) aluli, mint az átlagon felüli emelkedést mutató megyék közt. De másrészt a veszteglő vagyis a 3⁰/₀-nál kisebb változást mutató megyék között csak 5 (Gömör, Veszprém, Torna, Szabolcs, Borsod) magyar többségű megye van, a mi a fele az ilyen változást tanúsító megyéknek, melyek nem is tartoznak a nagyobbak közé; míg a legnagyobb haladást mutató 5 megye közül négyben a magyar nyelv képezi a többséget, a fenmaradó Ungban, a viszonyos többségben (33·05⁰/₀) levő ruthénnel versenyző legjelentékenyebb (31·16⁰/₀) kisebbséget.

Sok tekintetben megegyezik ezzel a korra való tekintet nélkül eszközölt számítás.

Alfabeták. tekintet nélkül a korra.

A százaléktétel változása 1870-ről 1880-ra.

Magyarországi megyék (Erdély nélkül).

+4.59 Krassó	—3.79 Heves	— 6.61 Vas
+1.26 Moson	—3.99 Pest	— 6.71 Szepes
+0.09 Torontál	—4.14 Pozsony	— 6.76 Nógrád
—	—4.42 Abauj	— 6.88 Nyitra
—0.27 Zólyom	—4.46 Hont	— 7.32 Turóc
—0.78 Gömör	—4.59 Tolna	— 7.48 Árva
—1.69 Veszprém	—4.72 Bács	— 7.51 Bars
—1.71 Szabolcs	—4.98 Baranya	— 7.53 Temes
—1.88 Mármaros	—5.05 Komárom	— 7.58 Jász
—1.98 Sopron	—5.05 Szilág	— 7.62 Trencsén
—2.55 Borsod	—5.26 Arad	— 7.80 Ugocsa
—2.97 Győr	—5.67 Csanád	— 8.10 Bereg
—3.00 Békés	—6.16 Sáros	— 8.24 Zala
—3.00 Liptó	—6.24 Trencsén	— 8.60 Csongrád
—3.21 Esztergom	—6.56 Bihar	—10.36 Ung
—3.53 Torna	—6.56 Somogy	—10.98 Hajdu
—3.61 Fehér	—6.61 Szatmár	

A sorrend, a lényegtelen változást mutató Torontál dacára, itt is kevés eltéréssel ugyanaz, különösen a végletekben; s a legkedvezőbb javulást feltüntető 5 megye itt is vagy magyar többségű, vagy olyan, melyben a magyar az uralkodó viszonyos többséggel versenyez, minő Ung mellett Bereg, hol 48.19% ruthénnel 42.24% magyar áll szemben.

Ha tehát nem is hűnyünk szemet a legkedvezőtlenebb jelenségek előtt sem, és nagyobboknak óhajtjuk úgy az egész ország, mint különösen fajunk haladását, mindent egybevetve, a többi nemzetiségekkel szemben, mégis előnyösebbnek kell tartanunk fajunk haladási mérvét, annál is inkább, minthogy a német nemzetiség, mely a tényleges állapot tekintetében előttünk áll, a haladás dolgában alig mondhatja ugyanezt magáról.

II.

AZ ÉRTELMI ÉS IPARI KERESET.

Bármily érdekes volna is minden egyes foglalkozás arányait és változásait vizsgálni, csak két fő csoportra kívánunk szorítkozni: az értelmi keresetekre egyrészt, és az iparra és az attól sokszor el nem különíthető kereskedelemre másrészt. A mezőgazdaság mellőzését két körülmény igazolja. Az ország lakosságának legnagyobb része a földből él. Minden más foglalkozási ág tehát első sorban innen szedi mivelőit. A földmívelők számának csökkenése épp ezért nem egy jelentőségű a földmívelés csökkenésével, már csak azért sem, mert a gazdasági gépek mind nagyobb terjedése mellett, ugyanazon munka elvégzése kevesebb embert is igényel. De ez csak az egyik körülmény. A másik sokkal döntőbb, az, hogy foglalkozási statisztikánk berendezése 1870-ről 1880-ra oly lényeges változásokon ment keresztül magánál a földmívelésnél is, hogy a megbízható összehasonlítás majdnem egészen ki van zárva. Állításunk igazolására elég, ha arra utalunk, hogy Keleti és Jekelfalussy, kik mind a ketten rendelkeznek az eredeti adatok fölött, eltérő eredményekre jutnak e részben. Ugyancsak a fölvétel különböző volta miatt, mellőznünk kell a kereseti statisztikának majdnem minden más osztályát is. Kivételt e tekintetben leginkább a bányászat képezhetne, mely 1870-ről 1880-ra tetemes hanyatlást mutat, a mennyiben az ezen foglalkozásban működők száma 50,143-ról 25,991-re szállt le. Azonban eltekintve a bányászat sajátos természetétől, már mivelőinek csekély száma is kizárja a megvénként való összehasonlítás eredményes voltát.

Bármily kis körre szorítkozzék így összehasonlításunk, mégis sok nehézséggel találkozunk. A mi mindenekelőtt az értelmi keresetet illeti, nemcsak a két magyar fölvétel alapja tér el egymástól a részletekben, hanem még a magyar és osztrák fölvétel alapjai sem egyeznek mindenben. A magyar királyi statisztikai hivatal szíves felvilágosításai alap-

ján mindazáltal némi összhangba hozhattuk legalább a két utóbbit.

Mellőzve a fárasztóbb részleteket, sőt mellőzve még az általános számokat is, ez alkalommal csak azon számokra szorítkozva, melyek az egyes értelmi kereseteknek a lakossághoz viszonyított arányát tüntetik fel úgy Ausztriában mint hazánkban :

100,000 lélekre esik :				
Ausztriában		Magyar birodalomban	Magyar- Erdély- országban	Horvát- országban
Pap, apáca	148	118	108	106
Tanító	253	207	219	120
Író, művész	83	13	13	15
Orvos, baba	112	76	82	35
Mérnök	28	17	17	17
Hivatalnok	209	199	204	164
Ügyvéd	17	31	34	11
Egyéb	126	149	161	69
Általában	963	800	636	538

E számok, minden bővebb magyarázat nélkül, elég jellemzően tüntetik fel helyzetünket úgy Ausztriával mint Horvátországgal szemben. Ausztriához képest mindig hátrányban vagyunk, és pedig nagyobb mérvben ép a legfontosabb szakokban, minők a tanítói, az irodalom és művészet, az egészségügy s a mérnöki hivatás. Kisebb az eltérés a papi és hivatalnoki pályán, ha ugyan a fölvétel itt is egészen egyező alapon történt. Túlsúlyban csak egy téren vagyunk, az ügyvédségnél, a mi alig szolgál előnyünkre. Ez egy pályának kivételével azonban nem igen kell attól tartanunk, mit sokan rémképen festenek a falra, hogy t. i. tanult pályáink túlságosan el volna árasztva. Csak a megosztás aránya rossz, de egészben véve minden értelmi kereset összefoglalva, még igen sok tenni valónk van. A mily hátrányban vagyunk azonban Ausztriával szemben, ép oly kedvező helyzetünk Horvátországhoz képest. Itt is még csak egy kivétel van, az írók és művészek aránya, a mi azonban valószínűleg arra vezethető vissza, hogy nálunk e részben valamivel szigorúbban jártak el a fölvételnél.

A fejlődést illetőleg, a már említett okoknál fogva, csak néhány adatra szorítkozunk.

E szerint a szellemi foglalkozásúak száma a magyar birodalomban, az 1870-diki számokat a mai fölvételnek megfelelőleg átídomítva.

1870 : 112,367

1880 : 125,306

Az egyes pályákat tekintve, az ügyvédin kívül csak az egészségügyi foglalkozások engednek összehasonlítást.

E szerint volt :

	1870	1880
Ügyvéd.	4884	4917
Orvos, sebész	3858	3664
Bába	5470	8255

Az ügyvédi pályán tapasztalható veszteglést viszonyaink közt inkább öröndetes jelnek tekinthetjük, habár természetes kérdés lehet, vajjon e kis szaporulat nem tulajdonítható-e azon körülménynek, hogy régebben szívesebben iratkoztak be az emberek az ügyvédek közé, míg jelenleg, a kinek bármi más állása vagy hivatása is van, ez után véteti föl magát és nem ügyvédi diplomája szerint. Az ország gyarló egészségügyi viszonyai mellett azonban egyenesen sajnálnunk kell, hogy orvosaink száma csökken, habár ez talán inkább csak a sebészek megfogyatkozásának tulajdonítható.

Öröndetes ellenben, — ha ugyan a fölvétel mindkét esetben 'egy alapon történt — a bábák nagymérvű gyarapodása. — Öröndetes különösen azért, mert lassu gyarapadásunk főleg a nagy gyermekhalálózásnak tulajdonítható, a mi viszont azzal függ össze, hogy a csecsemők eddig, még első napjaikban sem részesültek mindenütt a megfelelő gondozásban.

S ezzel térjünk át a foglalkozás ama két ágára, melyek leginkább alkalmasak az összehasonlításra ; az iparra és kereskedelemre.

Ha ugyanegy alap szerint akarjuk venni az iparosok és kereskedők számát Ausztriában, mint nálunk, akkor a magyar

foglalkozási statisztika összes fi- és nőiparosaival és kereskedőivel szemben, az osztrák foglalkozási statisztika különféle iparosainál és kereskedőinél csak az önálló vállalkozókat és illető keresetknél foglalkozókat (segéd, tanoncz, munkás) szabad fölvennünk. Ellenben az ugyanott előforduló, foglalkozás és keresetnélküli családtagokat mellőznünk kell. Igaz, hogy ez által némi előny állhat elő talán javunkra, a mennyiben Ausztriában ily családi kisegítők nincsenek külön kimutatva, hanem a családfő keresetéből élő összes családtagokkal együtt vétettek föl. A családi kisegítők azonban nálunk, a hivatalos nagy munka szerint, alig haladják meg a 10,000 lelket, s így egyáltalában nem okoznak nagy eltérést. Mellőzni őket pedig, a mi kezdetleges viszonyaink között, kétszeres igazságtalanság volna.

Így fölvéve a kereskedőket és iparosokat hazánkban és Ausztriában, a következő számokat nyerjük.

Iparosok és kereskedők.

Magyar birodalom.

1880.

Ország, országrész vagy kerület neve	Iparosok és kereskedők száma	Lakosság	Iparosok és keresk. százaléka
Duna bal partja	127,764	1.757,552	7.27
Duna jobb partja	175,137	2.562,355	6.83
Duna-Tisza köze	211,908	2.340,959	9.05
Tisza jobb partja	91,886	1.441,541	6.37
Tisza bal partja	88,768	1.820,855	4.87
Tisza-Maros köze	94,043	1.721,312	5.46
Erdély	94,132	2.084,048	4.52
Magyarország (Erdélylyel) ...	883,638	13.728,622	5.43
Fiume	4,652	20,981	22.17
Polgári Horvátország	61,183	1.194,415	6.12
Volt katonai végvidék	25,088	698,084	3.59
Magyar birodalom	974,561	15.642,102	6.23

Iparosok és kereskedők.

Ausztria.

1880.

Ország vagy országrész, megye vagy kerület neve	Iparosok és kereskedők száma	Lakosság	Iparosok és kereskedők százaléka
Alsó-Ausztria	534,848	2,330,621	22.95
Felső-Ausztria	102,983	759,620	13.56
Salzburg	20,180	163,570	12.34
Stiria	102,465	1,213,597	8.44
Karinthia	31,811	348,730	9.12
Krajna	31,367	481,243	6.52
Tengermellék	79,829	647,934	12.32
Tirol	92,517	912,549	10.13
Csehország	942,516	5,560,819	16.95
Morvaország	286,020	2,153,407	13.28
Szilézia	82,458	565,475	14.58
Galiczia	237,370	5,958,907	3.98
Bukovina	30,280	571,671	5.29
Dalmácia	17,780	476,101	3.73
Ausztria	2,592,424	22,144,244	11.71

Mint e táblából láthatjuk, az iparosok és kereskedők száma az összes lakosság 6.23%-át teszi nálunk, míg Ausztriában a lakosság 11.71%-ára rúg. Az analfabetákhoz képest nem is oly kedvezőtlen arány. De ha az átlagról az országrészekre és tartományokra megyünk, még nagyobb lesz Ausztria ebbeli fölénye. A míg ugyanis Ausztriában Alsó-Ausztria aránya meghaladja a 20%-ot (23.46), Csehország, Szilézia, Felső-Ausztria, Morvaország, Salzburg, a Tengermellék, sőt még Tirol és Vorarlberg is meghaladják a 10%-ot és csak Karinthia, Stiria, Krajna, Bukovina, Galiczia és Dalmácia maradnak ezen alul, úgy hogy e két utóbbi még az 5%-ot sem éri el: nálunk a városi természetű flumai kerülettől eltekintve, egyetlen országrész sem emelkedik felül 10%-on.

Ha e számokat összehasonlítjuk az irni-olvasni tudás arányaival, két lényegesebb eltérést tapasztalunk. Az egyik az, hogy a fővárost magában foglaló Duna-Tisza közének és a talaj viszonyainál előnyösebb északi Duna balparti országrésznek megyéi előnyömlnek a Duna jobbparti megyékhez képest.

A másik az, hogy a polgári Horvátország nemcsak Erdélynél, de az anyaország egy más részénél, a Tisza balpartnál is, kedvezőbb arányt mutathat föl. Egyébként a dunai megyék most is megőrzik előnyeiket a tiszaiak fölött, s a Tisza jobb partja a többi, még keletiebb országrész fölött. A szorosabb értelemben vett Magyarország aránya most is kedvezőbb és Horvátországé kedvezőtlenebb a magyar birodalminál, s végül a leggyöngébb országrész ismét a volt katonai Horvátország. A mi az egyes megyéket illeti, azok a következő sorban jönnek egymás után.

Iparosok és kereskedők.

Megyéinkint, illetőleg kerületenkint százalékokban.

Magyar birodalom.

1880.

Magyarország (Erdély nélkül).

Szilágy	3·49	Jász	5·31	Moson	7·49
Máramaros	3·86	Torontál	5·47	Bács	7·54
Árva	3·87	Torna	5·60	Nyitra	7·56
Bereg	4·10	Somogy	5·62	Turóc	7·82
Ugocsa	4·37	Békés	5·66	Esztergom	8·09
Bihar	4·53	Hont	6·10	Győr	8·23
Csanád	4·69	Bars	6·20	Csongrád	8·27
Szabolcs	4·72	Borsod	6·52	Sopron	8·30
Ung	4·72	Temes	6·57	Abauj	8·36
Sáros	4·84	Vas	6·75	Gömör	8·62
Krassó	4·88	Fehér	6·78	Zólyom	8·68
Trencsén	4·93	Komárom	7·10	Szepes	9·03
Arad	5·03	Nógrád	7·13	Liptó	9·32
Zemplén	5·07	Veszprém	7·25	Pozsony	9·43
Szatmár	5·10	Tolna	7·30	Pest	12·07
Zala	5·23	Hajdu	7·43		
Heves	5·25	Baranya	7·49		

Erdély.

Kisküküllő	2·34	Alsó-Fehér	3·56	Kolos	5·36
Szolnok	2·92	Fogaras	3·60	Maros	5·62
Csik	3·21	Besztercze	3·95	Háromszék	5·79
Hunyad	3·35	Udvarhely	4·83	Szeben	6·50
Torda	3·36	Nagyküküllő	5·27	Brassó	10·34

Horvátország.

Ogulini k.	1-18	Gradiskai k.	3-44	Verőcze m.	7-10
Likai k.	1-58	Kőrös m.	3-49	Péterváradik.	7-42
Báni k.	2-35	Pozsega m.	4-44	Fiume m.	8-18
Varasd m.	2-97	Szerém m.	5-86	Bródi k.	8-29
Belovár m.	3-34	Zágráb m.	6-16		

Mily arány jut az iparos és kereskedő népességre az egyes nemzetiségnél? — erre a fontos kérdésre nézve ninesenek oly pontos és részletes adataink, minőket a népszámlálási nagy munka a nemzetiségek írni és olvasni tudása tekintetében közöl. Jekelfalussynak idevágó érdemes kis munkája * azonban tartalmaz oly adatokat, melyek e tekintetben meg lehetőszen biztos következtetést engednek. Jekelfalussy kiszámította, hogy úgy az iparos, mint a kereskedő lakosság hogyan oszlik szét a különböző nemzetiségekre. E szerint a szorosabb értelemben vett Magyarországon :

	az ipa- rosok	a keres- kedők	az összes lakosság
	s z á	z a l é k	a
magyar ---	48-69	54-04	46-60
német . . .	23-67	26-57	13-59
tót ---	14-58	9-46	13-53
oláh ---	5-85	4-10	17-53
ruthén ---	0-74	0-77	2-59
horvát-szerb	3-00	3-22	4-58
czigány ---	1-58	0-30	0-57
egyéb .	1-98	1-49	0-98

Legkedvezőbb az arány itt is a német nemzetiségnél, mert a német anyanyelvű iparosok és kereskedők aránya mindkét esetben tetemesen meghaladja a német népesség arányát. A magyar anyanyelvű iparosok aránya csak kevéssel, a magyar nyelvű kereskedők aránya azonban valamivel jobban haladja meg a magyar nemzetiség országos arányát, míg a tót anyanyelvű iparosok szintén valami kevéssel meghaladják nemze-

* Jekelfalussy József: *Népünk hivatása és foglalkozása*. Az ukadémia nemzetg. és stat. biz. által kiadott *Értekezések* I. köt. III. füv. 1882.

tiségek országos arányát, de a tót anyanyelvű kereskedők már jóval azon alul maradnak. Ha tehát az iparosság tekintetében talán valamivel kedvezőbb is a tót nemzetiség aránya a miénknél, a kereskedelem tekintetében okvetetlenül jóval kedvezőtlenebb.

Mind az ipar, mind a kereskedelem terén tehát, a németen kívül, csak a magyar lakosság mutat nemzetiségi országos arányánál kedvezőbb százalékot. S így itt is mondhatjuk, hogy a németen kívül egy más nemzetiség sem előzi meg a magyart.

Az egyes megyék arányszáma csak megerősíti a következtetést, mert noha a legkedvezőbb arányú megyék közt felülmúló számmal vannak a tót nemzetiségűek, egészben véve azon 23, illetőleg 28 megye közül, melyekben a magyar nyelv van általános vagy viszonylagos többségben, 17 megye (Pest, Gömör, Abauj, Sopron, Csongrád, Győr, Esztergom, Bács, Baranya, Hajdu, Tolna, Veszprém, Nógrád, Komárom, Fehér, Vas és Borsod) a magyar birodalmi átlagon felül van, és csak 9 megye (Békés, Somogy, Torna, Jász, Heves, Zala, Szatmár, Zemplén, Szabolcs és Csanád) marad azon alul. Anna 9, illetőleg 11 megye közül pedig, melyekben a tót anyanyelv bírja az általános vagy viszonyos többséget, 6 megye (Pozsony, Liptó, Szepes, Zólyom, Turóc és Nyitra) áll az átlag fölött és 5 megye (Bars, Hont, Trencsén, Sáros és Árva) pedig azon alul van. S a míg az általános többségű magyar megyék közül csak az egy Szabolcsban száll az iparosok és kereskedők számaránya 5 százaléknál lejjebb, a tót általános többségű megyék közül három (Trencsén, Sáros és Árva) mutat ily alacsony arányt.

Erdélyben, noha egészben véve kedvezőtlenebb képet tüntet föl, még feltűnőbb a német és magyar nemzetiség kedvezőbb aránya. Horvátországnak viszonylag kedvező aránya már azért is felülmúló, mert úgy itt mint az írni-olvasni tudásnál, a volt katonai Horvátországban mutatkozik. Ezen kedvező arányt mindkét esetben a megszállott tartományok által előidézett élénk forgalomnak tulajdoníthatjuk.

S ezzel áttérhetünk tulajdonképeni tárgyunkra, az 1870-hez képest tapasztalható haladásra, a melynek érdekében lássuk mindenekelőtt az 1870-iki állapotot.

Iparosok és kereskedők.

Magyar birodalom.

1880.

Ország, országrész vagy kerület neve	Iparosok és kereskedők száma	Lakosság	Iparosok és kereskedők százaléka
Duna bal partja --- --- ---	100,804	1.728 910	5·83
Duna jobb partja --- --- ---	144,992	2.408,676	6·02
Duna-Tisza köze --- --- ---	178,551	2.141,261	8·34
Tisza jobb partja --- --- ---	74,014	1.490,696	4·96
Tisza bal partja --- --- ---	78,414	1.878,032	4·18
Tisza-Maros köze --- --- ---	78,200	1.752,206	4·46
Erdély --- --- ---	74,136	2.161,464	3·43
Magyarország (Erdélylyel)---	729,111	13.561,245	5·38
Fiume --- --- ---	4,437	17,884	24·81
Polgári Horvátország --- ---	37,484	1.138,970	3·29
Volt katonai végvidék --- ---	9,514	699,228	1·36
Magyar birodalom --- --- ---	780,546	15.417,327	5·06

A megoszlási arány 1870-ben, mint láthatjuk, sok tekintetben megegyezik azzal, mit 1880-ra tapasztalunk — egy lényeges eltéréssel. S ez az, hogy 1870-ben a polgári Horvátország is kedvezőtlenebb arányokat mutat, mint bármely magyar országrész. A polgári Horvátország mai kedvezőbb arányát tehát kétségtelenül az alkotmányos korszaknak köszönheti.

A mi végül magát az 1870-ről 1880-ra mutatkozó fejlődést illeti, a következő táblát kapjuk :

Iparosok és kereskedők.

Magyar birodalom.

Változás 1870-ről 1880-ra.

Ország, országrész vagy kerület neve	Az iparosok és kereskedők százaléka		A százaléktétel különbsége
	1880	1870	
Duna bal partja --- --- ---	7·27	5·83	+1·44
Duna jobb partja --- --- ---	6·83	6·02	+0·81
Duna-Tisza köze --- --- ---	9·05	8·34	+0·71
Tisza jobb partja --- --- ---	6·37	4·96	+1·41
Tisza bal partja --- --- ---	4·87	4·18	+0·69
Tisza-Maros köze --- --- ---	5·46	4·46	+1·00
Erdély --- --- ---	4·52	3·43	+1·09

Magyarország (Erdélyvel)	---	6.43	5.38	+1.05
Fiume	---	22.17	24.81	—2.64
Polgári Horvátország	---	5.12	3.29	+1.83
Volt katonai végvidék	---	3.59	1.36	+2.23
Magyas birodalom	---	6.23	5.06	+1.17

Az egyes országrészek közt ezúttal a Duna bal partja mutatta a legkedvezőbb emelkedést, utána jön a Tisza jobb partja, aztán Erdély, majd a Tisza-Maros köze, a Duna jobb partja és csak ezután a Duna-Tisza köze. Horvátország mindkét részében kedvezőbb az emelkedés, mint bárhol Magyarországon, a mi ismét a már említett körülménnyel függhet össze. Fiume kerülete ellenben hanyatlást mutat föl, a mi talán a fölvetelre vezethető vissza.

Ha az egyes magyarországi megyéket vizsgáljuk, néhány jelentéktelen hanyatlást is kapunk, melyek azonban még ott is a hol legmagasabbak, mint Mosonban 0.60, alig egy fél százalék eltérést mutatnak az arányszámban. Minden más megye ellenben haladást jelez, mint ezt a következő tábla mutatja :

Iparosok és kereskedők.

A százaléktétel változása 1870-ről 1880-ra.

Magyarországi megyék (Erdély nélkül).

Moson	—0.60	Arad	+0.50	Ung	+1.51
Hajdu	—0.54	Somogy	+0.52	Csongrád	+1.54
Veszprém	—0.08	Zala	+0.67	Zólyom	+1.54
Pest	—0.07	Mármaros	+0.72	Borsod	+1.57
—		Békés	+0.76	Esztergom	+1.59
Temes	+0.07	Sopron	+0.88	Baranya	+1.61
Abauj	+0.11	Zemplén	+0.95	Ugocsa	+1.74
Győr	+0.14	Sáros	+0.96	Vas	+1.74
Szabolcs	+0.27	Tolna	+0.99	Turócz	+1.98
Heves	+0.32	Árva	+1.04	Krassó	+2.02
Szatmár	+0.32	Bihar	+1.05	Hont	+2.08
Csanád	+0.35	Szilágy	+1.05	Torna	+2.19
Komárom	+0.42	Bereg	+1.10	Szepes	+2.33
Nyitra	+0.42	Bars	+1.22	Gömör	+2.62
Fehér	+0.43	Torontál	+1.35	Nógrád	+2.97
Jász	+0.48	Bács	+1.44	Liptó	+4.70
Pozsony	+0.48	Trencsén	+1.46		

Négy megye kivételével, melyek közt a hanyatlás csak egyben éri el a fél százalékot, mindenütt emelkedés. Egészben véve kétségtelenül öröndetes eredmény. Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy fajunk szempontjából a haladás nem oly öröndetes e téren, mint azt szeretnők. Azon 20 megye közt, melynek emelkedési százaléka a birodalmi átlagnál magasabb, csak 9 megyében (Bács, Csongrád, Borsod, Esztergom, Baranya, Vas, Torna, Gömör, Nógrád) van a magyar elem általános vagy viszonyos többségben. S habár azt sem szabad feledni, hogy a többi 11 megye közt kettőben (Ung, Ugocsa) a magyarság száma igen közel áll a viszonyos többségben álló ruthenek viszonyos többségéhez; és habár az is bizonyos, hogy ezen megyék majdnem mind az iparra kedvezőbb felföldön terülnek el, és így bizonyos mérvig ezen fekvésüknek és nem egyedül a bennök élő nemzetiségek faji sajáttságának köszönik nagyobb ipari és kereskedelmi fejlődésüket: mindez még sem változtathat azon a tényen, hogy az ipari és kereskedelmi fejlődés legkedvezőbb arányait nem a magyar fajnál találjuk. A magyarság kedvező százaléka az ipar és kereskedelem terén nem az eredet, hanem a beolvasztás eredménye. S habár ez utóbbi tünet örömmel tölthet el bennünket, mégis kívánnunk kell, hogy fajunk minél erősebben foglalja el ezt a tért is.

Az ipar és kereskedelem e szerényebb emelkedése a magyar többségű megyékben azonban még mást is bizonyít. Azt t. i., hogy a magyar ajkú megyékben a földművelés általában kedvezőbb helyzetben van. Közvetlen adataink ugyan ez iránt megbízhatatlanok, mert a földművelésnél, mint már említők, egészen elterő a két utolsó fölvétel. De vannak legalább közvetett adataink, s ilyenek a szarvasmarha-állomány s a házak mennyisége. Lássuk ezeket egyenként.

III.

A SZARVASMARHA-ÁLLOMÁNY.

A népszámlálás alkalmával fölvett adatok között a mezőgazdaság szempontjából kétségtelenül a legfontosabbak azok,

melyek a szarvasmarha-állományra vonatkoznak. S ha az idevonatkozó adatokat összehasonlítjuk a hasonló természetű osztrák adatokkal, csak arról fogunk meggyőződni, hogy ezen a téren épp úgy, mint a cultura legtöbb más terén, jóval hátrább állunk, mint szomszédaink.

Szarvasmarha-létszám.

Magyar birodalom.

1880.

Ország, országrész vagy kerület neve	Szarvasmarha létszáma	Terület □ kilométerekben	Esik 1 □ kilométerre
Duna bal partja	560,703	33,707·11	16·6
Duna jobb partja	895,933	43,363·49	20·6
Duna-Tisza köze	530,980	36,261·70	14·6
Tisza jobb partja	536,401	31,523·71	17·0
Tisza bal partja	595,667	44,455·65	13·4
Tisza-Maros köze	474,570	34,443·73	13·7
Erdély	1,003,289	55,731·16	18·0
Magyarország (Erdélylyel) ...	4,597,543	279,749·68	16·4
Fiume	296	19·52	14·8
Polgári Horvátország	403,813	23,277·87	17·3
Volt katonai végvidék	309,726	19,238·15	16·1
Magyar birodalom	5,311,378	322,285·27	16·5

Szarvasmarha-létszám.

Ausztria.

1880.

Ország, országrész vagy kerület neve	Szarvasmarha létszáma	Terület □ kilométerekben	Esik 1 □ kilométerre
Alsó-Ausztria	564,167	19,768·42	28·5
Felső-Ausztria	555,155	11,982·28	46·3
Salzburg	149,581	7,154·54	20·9
Stíria	663,173	22,354·75	29·7
Karinthia	258,255	10,327·63	25·1
Krajna	225,144	10,032·64	22·4
Tengermellék	124,755	7,966·93	15·7
Tirol	481,284	29,292·80	16·4
Csehország	2,092,388	51,942·12	40·3
Morvaország	677,807	22,223·85	30·5
Szilézia	191,390	5,147·30	37·5
Galiczia	2,242,861	78,507·89	28·6
Bukovina	268,389	10,451·56	25·7
Dalmácia	89,728	12,831·54	7·0
Ausztria	8,584,077	299,984·25	28·6

Mint e két táblából láthatjuk, nemcsak az osztrák átlag áll jóval magasabban, mint a magyar átlag, hanem még a legkedvezőbb magyar országrész, a Duna jobb partja is jóval elmarad a legtöbb osztrák tartomány mögött, mert Tirol, a Tengeremellék és Bukovina kivételével minden osztrák tartomány fölötte áll, sőt egyesek, mint Csehország és Felső-Ausztria, kétszerte nagyobb arányokat tüntetnek föl. Ez mutatja talán legjobban, mennyi tenni valónk van még ezen a téren.

A mi az egyes országrészeket illeti, a legelső helyen áll a Duna jobb partja (20·6), s ez annál figyelemre méltóbb, mert a természeti viszonyok e részben a hegyesebb vidékeken kétségtelenül kedvezőbbek lévén, e magas arányt egyedül az észszerűbb és fejlettebb gazdasági művelésnek tulajdoníthatjuk. Közvetlenül utána sorakozik Erdély (18·0), mely országrész különben nem szokott oly kedvező százalékot adni, de ebben az esetben öröndetes módon használta föl természeti előnyeit. A Tisza jobb partja (17·0), a Duna bal partja (16·6) a birodalmi átlag körül mozognak. A síkföldű Duna-Tisza köze (14·6) már természeti alakulatánál fogva is elmarad ez alkalommal az átlagtól, de még mindig kedvezőbb, mint a Tisza-Maros köze (13·7) és a Tisza bal partja (13·4), melyek ez esetben is a legkedvezőtlenebb százalékokat adják. Horvátország mindkét része az átlag körül mozog, azzal a különbséggel, hogy a polgári rész ismét kedvezőbb, mint az oly sok ideig katonai kezelés alatt állott végvidék.

Az egyes megyék a következő arányokat mutatják:

Szarvasmarha-létszám.

□ kilométerenkint.

Az egyes megyékben, illetőleg kerületekben.

Magyar birodalom.

1880.

Magyarország (Erdély nélkül).

Nógrád	10	Esztergom	12	Temes	13
Mármaros	10	Szabolcs	12	Torontál	13
Hont	11	Fehér	13	Zólyom	13
Bács	12	Heves	13	Arad	14

Bihar	14	Pest	16	Sáros	19
Komárom	14	Tolna	16	Somogy	19
Krassó	14	Turócz	16	Szepes	19
Liptó	14	Veszprém	16	Ugocsa	29
Torna	14	Zemplén	16	Győr	21
Borsod	15	Bereg	17	Pozsony	21
Gömör	15	Csanád	17	Trencsén	22
Jász	15	Szilágy	17	Árva	23
Hajdu	15	Abauj	18	Sopron	25
Szatmár	15	Csongrád	18	Zala	30
Baranya	16	Moson	18	Vas	33
Bars	16	Ung	18		
Békés	16	Nyitra	19		

Erdély.

Besztercze	14	Kolos	17	Brassó	19
Maros	15	Alsó-Fehér	18	Szeben	19
Szolnok	15	Csik	18	Kisküküllő	22
Háromszék	16	Hunyad	18	Nagyküküllő	24
Udvarhely	16	Torda	18	Fogaéas	35

Horvátország.

Pétersvárad k.	10	Verőcze m.	11	Zágráb m.	24
Szerém m.	10	Ogulini k.	16	Báni k.	25
Fiume m.	11	Bródi k.	18	Varasd m.	25
Likai k.	11	Belovár m.	19	Kőrös m.	29
Pozsega m.	11	Gradiskai k.	19		

Ha az egyes megyéket tekintjük, kétségtelen, hogy a magyar többségű megyék az anyaországban jóval nagyobb számmal szerepelnek az átlagon alul, mint az átlagon felül. S egyedül az a jelenség vigasztalhat némileg e részben, hogy a legkedvezőbb megyék mégis magyar többségűek, noha nem is tartoznak az állattenyésztésre kétségtelenül alkalmasabb fel-földhöz. Hasonlóan Erdélyben ismét nem a magyar többségű megyék szolgáltatják a jobb arányokat, hanem azon megyék, melyekben a német elem fordul elő nagyobb mérvben. Fogaras megye egészen külön tekintet alá esik az ott levő állami telep miatt. Horvátországban végre a polgári rész előnye a volt katonai végvidék fölött a részletes kimutatás mellett még fel-tünőbb.

Ha azonban a tényleges állapot tekintetében nem is oly kedvező a kép fajunkra, a fejlődés dolgában már jobb eredményekkel találkozunk.

Szarvasmarha-létszám.

Magyar birodalom.

Változás 1870-ről 1880-ra.

Ország, országrész, vagy kerület neve	Gyapardodás v. fogyás általában	Gyapardodás vagy fogyás százalékokban
Duna bal partja	+ 19,756	+ 3.65
Duna jobb partja	+ 11,209	+ 1.27
Duna-Tisza köze	+ 58,113	+ 12.29
Tisza jobb partja	— 41,986	— 7.26
Tisza bal partja	— 49,062	— 7.61
Tisza-Maros köze	— 48,325	— 9.24
Erdély	+ 47,892	+ 5.01
Magyarország (Erdélylyel) ...	— 2,403	— 0.05
Fiume	— 189	— 38.97
Polgári Horvátország	— 17,471	— 4.19
Volt katonai végvidék	+ 52,248	+ 20.29
Magyar birodalom	+ 32,185	+ 0.61

Marha-állományunk, mint e számokból látható, egészben véve veszteglő. Ezzel szemben azonban nem szabad felednünk másrészt, hogy a marhatenyésztés az utóbbi időkben a műveltebb és gazdagabb országokban sem mutatja a kellő haladást. S habár a legtöbb országban a számbeli haladás nem kielégítő, minőségileg mégis javulást említenek egyes helyeken, így nevezetesen Franciaországban. Némileg hasonlót látunk nálunk is, mert habár az összeg maga nem igen változott, alkatelemeiben örvendetes eltérés tapasztalható, különösen a tenyészbikák nagymérvű szaporodása által, a mennyiben ezek száma a statisztikai hivatal kimutatása szerint 13,741 darabbal, vagyis 29.41 százalékkal öregbedett.

A mi vizsgálódásunk tulajdonképeni tárgyát különben is nem az országos összeg változása képezi, hanem annak megoszlása az egyes országrészek és megyék szerint. S ha ezt kutatjuk, úgy azt látjuk, hogy azon három országrész közül, mely gyapardodást mutat, kettőben, a Duna jobb partján és a Duna-

Tisza közt, a magyarság általános (65·02 és 67—99⁰/₁₀) többségben van, míg a harmadikban, a Duna bal partján, tetemes kisebbséget (24·85⁰/₁₀) képez; míg amaz öt országrészen, mely hanyatlást jelez, általán kisebb mérvben van képviselve. Ezzel szemben igaz, hogy a volt katonai végvidék is tetemes haladást mutat. Midőn azonban ugyanakkor a polgári Horvátországban csökkenést találunk, talán nem követünk el tévedést, ha a volt végvidék ezen öröndetes gyarapodását egészen különös viszonyoknak, nevezetesen a házközösségek megszűnésének tulajdonítjuk.

A magyar megyék kedvezőbb helyzetét a marhatenyésztés terén még világosabban fogjuk látni, ha a változást az anyaország egyes megyéi szerint vizsgáljuk.

Szarvasmarha-létszám.

Változások 1870-ről 1880-ra százalékokban.

Magyarországi megyék (Erdély nélkül).

—26·95 Bereg	— 5·61 Máramaros	+ 4·17 Sopron
—21·85 Ugocsa	— 4·60 Gömör	+ 4·56 Bars
—20·20 Szilágy	— 3·44 Nógrád	+ 4·95 Nyitra
—17·06 Temes	— 3·29 Győr	+ 5·06 Csanád
—16·16 Heves	— 2·62 Somogy	+ 5·53 Krassó
—15·40 Arad	— 2·21 Ung	+ 6·82 Pozsony
—14·42 Torontál	— 1·72 Hont	+ 7·17 Fehér
—13·53 Szatmár	— 0·71 Veszprém	+ 7·67 Zala
—12·57 Szabolcs	— 0·59 Abauj	+ 9·05 Trencsén
—12·49 Torna	— 0·03 Liptó	+10·09 Zólyom
—12·22 Baranya	—	+10·24 Turóc
—11·84 Zemplén	+ 2·43 Eszterom	+11·38 Vas
— 8·75 Moson	+ 2·75 Sáros	+13·34 Jász
— 8·65 Árva	+ 2·97 Bács	+21·24 Békés
— 8·45 Tolna	+ 3·76 Komárom	+22·48 Pest
— 5·95 Borsod	+ 4·02 Hajdu	+37·39 Csongrád
— 5·77 Bihar	+ 4·09 Szepes	

Már volt alkalmunk említeni, hogy a szám nagysága nem dönt föltétlenül. Ha mindazáltal elfogadjuk ez eredményt, úgy az összesen 49 megye közül 27 mutat hanyatlást, 22 emelkedést. Az előbbieket 15, az utóbbiak közt 13 magyar többségű

megye van. Első tekintetre tehát úgy látszik, mintha a magyar megyék meglehetősen egyformán volnának elosztva a kedvezőtlen és kedvező változású megyék közt. Egy tekintet azonban a végletekre, az ellenkezőről fog meggyőzni, mert a mily kis mérvben fordulnak elő a magyar megyék a legnagyobb csökkenésnél, ép oly öröndetes nagy mérvben szerepelnek a legnagyobb gyarapodásnál.

S ez eredmény annál öröndetesebb, mert más oldalról is megerősítést nyer, mint azt a következő fejezetben lesz alkalmunk megmutatni.

IV.

A HÁZAK SZÁMA.

A házak mennyisége magában véve ritkán fog kellő képet adni valamely vagyoni fokról. A házak minősége és terjedelme annyi tekintetben eltérők egymástól, hogy a pusztá szám nem ad elég felvilágosítást. A számokat illetőleg egy milliókat érő fővárosi palota csak annyit nyom, mint egy talpalatnyi mezei gunyhó, pedig a vagyonosság szempontjából talán ennek többszörös ezeresével is fölé. A házak általános, sőt viszonyos száma is igen kevés összehasonlítást fog tehát engedni ott, hol a lakviszonyok s az azokat föltételező egyéb culturalis viszonyok igen elütők. Ép azért igen bajos volna e részben egymással szembe állítani hazánk és a szomszéd Ausztria viszonyait. Saját birodalmunk határai között, hol az ellentétek már nem oly nagyok, inkább lehet összehasonlításról szó, különösen ha nem megyünk a legutolsó részletekig, és megelégszünk az országrészek arányaival, melyek a következők :

Házak száma.

Magyar birodalom.

1880.

Ország, országrész vagy kerület neve	Házak száma	Terület ☐ kilométerekben	Esik 1 ☐ kilométerre
Duna bal partja --- --- ---	255,585	33,707·14	7·58
Duna jobb partja... --- ---	375,663	43,363·49	8·66
Duna-Tisza köze --- --- ---	346,403	36,261·70	9·55
Tisza jobb partja... --- ---	234,610	31,523·71	7·44
Tisza bal partja --- --- ---	335,929	44,455·65	7·56
Tisza-Maros köze... --- ---	298,328	34,443·73	8·66
Erdély --- --- --- ---	452,848	55·731·16	8·13
Magyarország (Erdélylyel) ---	2,299,366	279,749·68	8·22
Fiume --- --- --- ---	1,503	19·57	76·80
Polgári Horvátország --- ---	172,876	23,277·87	7·43
Volt katonai végvidék --- ---	103,678	19,238·15	5·39
Magyar birodalom --- ---	2,577,423	322,285·27	8·00

Az egészen városi természetű fiumei kerülettől eltekintve, a Duna-Tisza köze (9·55) nyújtja a legmagasabb arányt. Ezzel szemben a legkisebbet a volt végvidéken (5·39) találjuk, míg a többi országrészek semmi lényeges eltérést nem tanúsítanak az átlagos birodalmi aránytól. Sokkal változatosabb és tanulmányosabb is lesz a kép, ha a házak szaporodását és fogyását tekintjük. Mert ha a házak tényleges mennyiségéből nem is következtethetünk mindig az illető vidék vagyonosságára, a házak számának változása már jóval megbízhatóbb adatot fog e részben szolgáltatni. Se változás az egyes országrészek szerint a következő:

Házak száma.

Magyar birodalom.

Változás 1870-ről 1880-ra.

Ország, országrész vagy kerület neve	Gyarapodás v. fogyás általában	Gyarapodás v. fogyás százalékban	A lakosság gyarap. v. fogyása százalékokban
Duna bal partja --- --- ---	— 1,281	— 0·50	+ 1·53
Duna jobb partja --- ---	+ 24,137	+ 6·87	+ 6·06
Duna-Tisza köze --- --- ---	+ 27,378	+ 8·58	+ 8·66
Tisza jobb partja --- ---	— 155	— 0·07	— 3·40
Tisza bal partja --- --- ---	+ 3,591	+ 1·09	— 3·70

Tisza-Maros köze --- ---	+	8,964	+	3·10	—	1·87
Erdély --- --- --- ---	+	1,089	+	0·24	—	3·30
Magyarország (Erdélylyel)	+	63,720	+	2·85	+	1·22
Fiume --- --- --- ---	+	101	+	7·20	+	14·80
Polgári Horvátország ---	+	34,530	+	24·96	+	4·23
Volt katonai végvidék --- ---	+	28,859	+	38·57	+	0·54
Magyar birodalom --- ---	+	127,210	+	5·19	+	1·44

A házak változásához ez esetben mellékeltük a lakosság változását is, hogy így a kép annál teljesebb legyen. E tábla szerint a házak száma csak két országrészben fogyott: a Tisza jobb partján (0·07) egészen jelentéktelen mérvben és a Duna bal partján (0·50) szintén nem lényegesen. Minden más országrészben a házak száma kisebb-nagyobb haladást mutat, habár maga a lakosság gyarapodott ugyan a dunamelleki 3 országrészben, de az anyaország másik 4 országrészében csökkent. Egészen véve tehát azt tapasztaljuk, hogy a házak nagyobb mérvben gyarapodtak, mint maga a lakosság. S így bármily szomorú legyen is népünk lassú növekvése, az a fölfogás, hogy e vesztelés egyszersmind elszegényedéssel jár, mégis alig állhat meg.

Tartózkodva minden merészebb következtetéstől csak még azon rendkívüli eltérésre akarunk utalni, mely a legkedvezőbb magyar és horvát országrészek közt mutatkozik. Míg ugyanis a Duna jobbparti és a Duna-Tisza közti megyék mintegy 6—8 százaléknyi emelkedést mutatnak a házak mennyiségében, Horvátország két részében 24—38 %-nyi gyarapodást látunk. Ez összehasonlításnál azonban nem szabad elfelednünk két körülményt: először azt, hogy a házközösségi intézmény fölhomlása mily szerepet játszik e részben; s másodsor azt, hogy a Dráván túl egészen más volt a kiindulás, mint nálunk, mit eléggé bizonyít az a tény, hogy a házak tényleges mennyisége tekintetében nemcsak a volt végvidék, hanem még a polgári Horvátország is hátrább áll, mint bármely más magyar országrész.

Mindezen körülmények igazolni fogják, ha következtetéseinkkel az anyaország határain belül maradunk, mert ennek egyes országrészei egymeműbbek lévén, inkább alkalmasak az összehasonlításra. S e korlátokon innen maradvá, ismét azt

látjuk, hogy az a két országrész, a Duna-Tisza köze és a Duna jobb partja, mutatja a legkedvezőbb képet, melyben a magyar nemzetiség a legnagyobb számarányban (67·99 és 65·02 %-kal) van képviselve.

A magyar nemzetiség e kedvezőbb helyzete még jobban szemünkbe ötlík, ha az egyes megyékre is áttérünk :

Házak száma.

A magyarországi megyékben (Erdély nélkül).

Változás 1870-ről 1880-ra.

— 10·47 Szilágy	+ 0·70 Pozsony	+ 6·03 Sopron
— 4·34 Trenesén	+ 0·78 Fehér	+ 6·30 Csanád
— 4·24 Bihar	+ 1·14 Győr	+ 6·75 Tolna
— 4·20 Zólyom	+ 1·22 Krassó	+ 6·82 Mármaros
— 3·57 Abauj-torna	+ 1·51 Sáros	+ 6·88 Baranya
— 2·85 Bereg	+ 1·58 Heves	+ 7·10 Jász
— 2·16 Szepes	+ 1·83 Turóc	+ 7·83 Békés
— 1·38 Nyitra	+ 2·03 Árva	+ 8·94 Pest
— 1·35 Arad	+ 2·04 Borsod	+ 9·14 Esztergom
— 0·80 Hont	+ 3·35 Veszprém	+ 9·19 Bács
— 0·73 Szabolcs	+ 3·85 Komárom	+ 9·41 Hajdu
— 0·42 Bars	+ 4·23 Gömör	+ 9·74 Somogy
— 0·27 Zemplén	+ 4·56 Temes	+ 10·36 Zala
—	+ 5·00 Moson	+ 10·80 Vas
+ 0·14 Liptó	+ 5·17 Szatmár	+ 16·13 Csongrád
+ 0·60 Ung	+ 5·72 Torontál	
+ 0·66 Nógrád	+ 5·78 Ugocsa	

Azon 13 megye közt, mely hanyatlást mutat, összesen 4 oly megye fordul elő (Bihar, Abauj-Torna, Szabolcs és Zemplén), melyekben a magyar elem többségben van, és ezek közt csak egy olyan (Szabolcs), melyben a magyar elem többsége tetemes (87·15). Azon 35 megye közül azonban, melyben a házak száma gyarapodott, 23 olyan megye van, melyben a magyar fajé a többség.* Még ennél is kedvezőbben szól a magyarság

* Minden félreértés kikerülése végett megjegyezzük, hogy míg eddig a Királyhágón innen mindig 49 megyéről szóltunk, most 48-at említünk, s a magyar megyék számát, melyet eddig 28-ban állapított-

mellett az a körülmény, hogy minél kedvezőbb arányokhoz jutunk, annál erősebb mérvben fordulnak elő a magyar megyék, míg végül az utolsó legkedvezőbb tíz megye kivétel nélkül mind magyar többségű, és pedig kettő kivételével mind olyan, melyben a többség az általánost meghaladja.

Nem egyszer volt alkalmunk kijelenteni, hogy adatainkat és számításainkat csak megközelítőeknek tarthatjuk. Midőn azonban azt látjuk, hogy különböző oldalról kiindulva szembe-ötlő módon ugyanegy eredményre jutunk, talán mégis szabad e hosszas és fáradságos számításokból némi valószínűséggel következtetést vonnunk fajunk szerepére az országban.

Három körülmény volt az, mely főleg foglalkoztatott vizsgálatainkban; a műveltség statisztikai ismérve, az irni-olvasni tudás — az ipar és kereskedelem — s végül a mezőgazdaság. Az ipar és kereskedelem terén nem találtunk oly haladást fajunknál, mint óhajthatnók, habár kétségtelen, hogy e viszonylagos visszamaradás nem csupán nemzetiségi okokban kereshető. Az értelmiség és mezőgazdaság terén ellenben arról győződöttünk meg, hogy noha a haladás gyorsabb is lehetne, s a fény nem egyszer árnynyal is vegyül, egészben véve, a tényleges állapot tekintetében, legfőlebb e német nemzetiség áll előttünk, s a haladás tekintetében talán még ez sem. A fejlődés mérve, melylyel találkoztunk, bizonynyal messze van attól, hogy elbizakodottsággal tölthetne el, de talán még messzebb attól, hogy aggodalmakat ébreszthetne fajunk állása iránt a többi nemzetiségekkel szemben. De hiszen nem is a gondatlan boldogság zavartalan nyugalma az a sors, mely a vezéri szerepre hivatott nemzeteknek osztályrészül juthat. Az idegedző munka és erőfeszítés jövőnk egyedüli biztosítója. Hogy lassan bár, de egészben véve mégis haladunk, s hogy e hala-

tunk meg, most 27-re teszszük. Ez eltérés oka az, hogy a nagy népszámlálási munka II. kötete, mely a házakról szól, később jelenvén meg, Abauj-Tornát már egy megyének veszi.

dásban a magyar nemzetiség járt legtöbbször elől, arról talán elég meggyőzőleg tanuskodnak a felsorolt számok. Egyformán távol minden szélsőségtől, kerülve úgy az elbizakodottság mint a csüggedés egyiránt tompító érzését, merítsünk e szerény, de kétségtelen fejlődésből is hitet nemzetünk és fajunk jövője iránt, és e hittel azon meggyőződést, hogy a jövőt csak folytonos és fokozott munkával érhetjük el.

Analfabeták hat éven felül.
1880.
MAGYAR BÍRODALOM.

41

Ország s országrész megye vagy kerület neve	Analfabeták száma	Hat éven felüli lakosság	Analfabeták százaléka	Ország s országrész megye vagy kerület neve	Analfabeták száma	Hat éven felüli lakosság	Analfabeták százaléka
Árva	25.344	68.958	36.75	Békés	57.375	187.142	30.65
Bars	40.395	118.770	34.01	Bihar	210.692	371.794	56.67
Esztergom	19.820	60.269	32.89	Hajdu	43.615	146.151	29.84
Hont	28.034	98.759	28.39	Mármaros	162.631	189.870	85.65
Liptó	17.884	63.363	28.23	Szabolcs	97.086	178.693	54.33
Nógrád	52.387	161.527	32.43	Szatmár	151.862	248.104	61.21
Nyitra	108.153	308.727	35.03	Szilágy	112.158	144.499	77.62
Pozsony	74.013	264.121	28.02	Ugocsa	40.128	54.915	73.07
Trencsén	106.419	292.987	36.43	Tisza bal partja	875.542	1,521.168	57.56
Turóc	12.847	38.698	33.20	Arad	182.822	247.791	73.78
Zólyom	28.625	85.963	33.33	Csanád	42.031	87.051	48.28
Duna bal partja	513.925	1,472.137	34.91	Krassó	243.473	322.522	75.49
Baranya	90.304	248.745	36.34	Temes	193.684	328.964	58.88
Fehér	50.754	173.135	29.31	Torontál	256.041	433.528	59.20
Győr	23.810	91.592	26.00	Tisza-Maros köze	918.651	1,419.856	64.70
Komárom	34.175	126.112	27.10	Alsófehér	123.233	148.927	82.75
Moson	11.532	67.729	17.02	Beszterce	55.740	81.273	68.58
Somogy	91.114	255.710	35.63	Brassó	28.491	70.783	40.25
Sopron	39.238	204.866	19.15	Csik	62.802	91.312	68.78
Tolna	54.805	195.974	28.00	Fogarás	53.010	70.077	75.65
Vas	81.629	300.304	27.18	Háromszék	62.833	105.142	59.76
Veszprém	47.690	174.104	27.39	Hunyad	176.421	209.554	84.19
Zala	142.968	301.482	47.42	Kolozs	127.291	166.790	76.32
Duna jobb partja	668.166	2,139.753	31.23	Kis-Küküllő	57.069	77.897	73.26
Bács	266.606	517.365	51.53	Maros	90.055	132.959	67.73
Csongrád	85.487	189.124	45.20	Nagy-Küküllő	55.607	112.423	49.46
Heves	82.406	171.062	48.17	Szeben	66.738	118.968	56.09
Jász	89.030	229.482	38.80	Szolnok	144.197	165.026	87.38
Pest	269.231	835.030	32.24	Torda	94.913	115.030	82.51
Duna-Tisza köze	792.760	1,942.063	40.82	Újvárhely	48.483	88.432	54.82
Abauj	54.109	136.564	39.62	Erdély	1,246.883	1,754.593	71.06
Bereg	84.058	128.795	65.26	Fiume	44.136	66.153	66.72
Borsód	60.885	163.054	37.34	Zágráb	161.049	217.052	74.20
Gömör	31.573	140.384	22.49	Varasd	138.913	181.880	76.38
Sáros	81.633	140.564	58.09	Körös	68.440	100.410	68.16
Szepes	54.407	144.921	37.54	Belovár	80.529	112.628	71.50
Torna	4.588	17.502	26.21	Pozsega	46.927	61.677	76.09
Ung	70.435	106.312	66.25	Verőce	102.171	150.128	68.06
Zemplén	127.458	229.428	55.55	Szerém	62.955	99.691	63.15
Tisza jobb partja	569.166	1,207.524	47.13	Polgári Horvátország	705.120	989.620	71.25
				Likai	108.024	121.713	88.75
				Ogulini	109.561	121.832	89.93
				Báni	92.416	109.220	84.61
				Gradiskai	33.844	51.817	65.31
				Bródi	47.283	76.048	62.18
				Pétevárad	60.312	93.900	64.23
				Volt katonai végvidék	451.440	574.530	78.58

Analfabeták hat éven felül.

1870.

MAGYAR BIRODALOM.

Ország s országrész kerület vagy megye neve	Analfabeták száma	Hat éven felüli lakosság	Analfabeták százaléka	Ország s országrész kerület vagy megye neve	Analfabeták száma	Hat éven felüli lakosság	Analfabeták százaléka
Árva	29,976	67,925	44-13	Abauj	59,065	135,825	43-49
Bars	48,001	113,504	42-30	Beleg	93,400	127,016	73-53
Esztergom	20,282	54,875	36-97	Borsód	65,109	162,337	40-11
Hont	31,486	95,126	33-10	Gömör	33,487	146,501	22-86
Liptó	19,958	65,864	30-30	Sáros	88,552	139,068	63-61
Nógrád	66,465	165,594	40-14	Szepes	63,820	143,292	44-53
Nyitra	124,808	295,620	42-21	Torna	5,457	18,496	28-78
Pozsony	82,249	250,250	32-87	Ung	79,087	102,629	77-06
Trencsén	122,405	201,652	60-71	Zemplén	143,960	235,149	61-10
Túróc	15,460	37,704	41-00	Tisza jobb partja ...	631,637	1,210,783	52-16
Zólyom	28,737	85,496	33-61	Békcés	59,670	172,018	34-69
Duna bal partja ...	589,827	1,453,610	40-58	Bihar	259,441	406,960	63-75
Baranya	100,045	239,128	41-24	Hajdu	54,326	138,903	39-11
Fehér	56,255	164,002	34-30	Mármaros	157,345	179,670	87-58
Győr	26,095	87,267	29-90	Szabolcs	99,481	175,491	56-69
Komárom	39,369	119,059	33-06	Szatmár	162,364	239,595	67-77
Moson	10,791	63,930	16-88	Szllágy	138,065	166,307	81-02
Somogy	103,293	239,529	43-12	Ugocsa	44,742	54,766	81-69
Sopron	42,924	193,787	22-16	Tisza bal partja ...	975,434	1,533,710	63-59
Tolna	61,982	184,701	33-56	Arad	209,643	261,436	80-19
Vas	96,441	275,892	34-96	Csanád	43,294	77,485	55-88
Veszprém	49,214	168,245	29-25	Krassó	235,037	329,965	71-23
Zala	156,530	276,148	56-69	Temes	225,030	331,531	67-87
Duna jobb partja ...	742,939	2,011,688	36-93	Torontál	206,148	447,904	59-46
Bács	284,725	496,150	57-39	Tisza-Maros köze ...	979,152	1,448,021	67-62
Csongrád	96,643	173,307	55-77				
Heves	91,307	172,650	52-88				
Jász	98,649	205,466	48-01				
Pest	273,609	735,630	37-19				
Duna-Tisza köze ...	844,933	1,783,203	47-38				

1880.

MAGYAR BIRODALOM.

Ország s országrész megye vagy kerület neve	Analfabeták száma	Lakosság	Analfabeták százaléka	Ország s országrész megye vagy kerület neve	Analfabeták száma	Lakosság	Analfabeták százaléka
Árva	37.942	81.643	46'45	Békés	90.794	229.757	43'43
Bars	63.580	142.139	44'74	Bihár	285.151	446.777	63'82
Esztergom	31.624	72.166	43'82	Hajdu	70.586	173.329	40'72
Hont	44.948	115.787	38'82	Mármaros	200.140	227.436	88'00
Liptó	29.220	74.758	39'09	Szabolcs	132.248	214.008	61'80
Nógrád	83.270	192.590	43'24	Szatmár	196.002	293.092	67'08
Nyitra	169.770	370.651	45'80	Szilágy	138.640	171.079	81'04
Pozsony	123.686	314.173	39'37	Ugocsa	50.569	65.377	77'35
Trencsén	148.198	244.919	60'51	Tisza bal partja	1.173.730	1.820.855	64'46
Turóc	20.039	45.983	43'63	Arad	238.892	303.964	78'58
Zólyom	45.287	102.793	44'06	Csanád	63.948	109.011	58'66
Duna bal partja	797.564	1.757.552	45'38	Krassó	307.008	381.304	80'52
Baranya	134.849	293.414	45'96	Temes	260.575	396.045	65'79
Fehér	86.871	209.440	41'48	Torontál	333.747	530.988	66'62
Győr	41.405	109.493	37'81	Tisza-Maros köze	1.219.140	1.721.312	70'83
Komárom	59.558	151.099	39'26	Alsó-Fehér	152.277	178.021	85'54
Moson	25.112	81.370	30'86	Beszterce	69.456	95.017	73'10
Somogy	142.626	307.448	46'39	Brassó	41.594	83.929	49'56
Sopron	79.803	245.787	32'47	Csik	82.391	110.940	74'26
Tolna	93.413	234.643	39'82	Fogarasz	67.465	84.571	79'77
Vas	141.616	390.590	36'27	Háromszék	82.802	125.277	66'10
Veszprém	81.775	208.487	39'22	Hunyad	215.273	248.464	86'64
Zala	201.008	359.984	55'86	Kolozs	156.756	196.307	79'85
Duna jobb partja	1.088.126	2.562.355	42'47	Kis-Küküllő	71.335	92.214	77'36
Bács	386.965	638.063	60'65	Maros	115.982	158.999	72'95
Csongrád	124.412	228.413	54'47	Nagy-Küküllő	75.515	132.454	57'01
Heves	119.610	208.420	57'39	Szeben	89.300	141.627	63'05
Jász	137.804	278.443	49'49	Szolnok	172.807	193.677	89'22
Pest	420.657	987.620	42'59	Torda	116.849	137.031	85'27
Duna-Tisza köze	1.189.448	2.340.959	50'81	Udvarhely	65.501	105.520	62'07
Abauj	81.111	163.786	49'52	Erdély	1.575.303	2.084.048	75'59
Bereg	108.722	153.615	70'78	Fiume	59.053	81.070	72'84
Borsod	92.961	195.311	47'60	Zágráb	202.688	258.691	78'35
Gömör	56.295	165.268	34'06	Varasd	177.696	220.663	80'53
Sáros	109.811	168.889	65'02	Kőrös	88.444	120.416	73'45
Szepe	83.311	173.957	47'89	Belovár	103.863	135.962	76'39
Torna	7.985	20.913	38'18	Pozsega	60.507	75.257	80'40
Ung	90.635	126.700	71'54	Verőcze	132.506	180.463	73'43
Zemplén	170.719	273.102	62'51	Szerém	85.158	121.893	69'86
Tisza jobb partja	801.550	1.441.541	55'60	Polgári Horvátország	909.915	1.194.415	76'18
				Likai	137.356	151.045	90'94
				Ogulini	138.007	150.278	91'83
				Iáni	117.421	134.225	87'48
				Gradiskai	43.723	61.696	70'87
				Bródi	57.990	86.725	66'83
				Péteváradi	80.527	114.115	70'56
				Volt katonai végvidék	574.991	698.081	82'37

MAGYAR BIRODALOM.

Ország s országrész kerület vagy megye neve	Analfabeták száma	Lakosság	Analfabeták százaléka	Ország s országrész kerület vagy megye neve	Analfabeták száma	Lakosság	Analfabeták százaléka
Árva	44.415	82.364	53'03	Abauj	89.906	166.666	53'94
Bars... ..	71.688	137.191	52'25	Bereg	125.607	159.223	78'88
Esztergom	30.713	65.306	47'03	Borsód	97.809	195.037	50'16
Hont	48.555	112.195	43'28	Gömör... ..	60.424	173.438	34'84
Liptó	33.367	79.273	42'00	Sáros	124.776	175.292	71'18
Nógrád	99.140	198.269	50'00	Szepes... ..	95.589	175.061	54'60
Nyitra... ..	190.193	361.005	52'68	Torna	9.667	23.176	41'71
Pozsony	129.376	297.377	43'51	Ung	106.490	130.032	81'90
Trencsén	169.379	248.626	68'13	Zemplén... ..	201.282	292.771	68'75
Tarócz	23.102	45.346	50'95	Tisza jobb partja ...	911.550	1.490.696	61'15
Zólyom	45.199	101.958	44'33				
Duna bal partja ...	885.127	1.728.910	51'20	Békés	97.381	209.729	46'43
				Bihar	350.601	498.119	70'38
Baranya	144.423	283.506	50'94	Hajdu	86.818	167.937	51'70
Fehér	88.487	196.234	45'09	Mármaros	198.181	220.506	89'88
Győr	42.265	103.637	40'78	Szabolcs	138.310	217.779	63'51
Komárom	63.400	143.090	44'31	Szatmár	216.273	293.504	73'69
Moson... ..	22.347	75.486	29'60	Szilágy	174.719	202.960	86'09
Somogy	153.319	289.555	52'95	Ugoes	57.477	67.498	85'15
Sopron	79.295	230.158	34'45	Tisza bal partja ...	1.319.757	1.878.032	70'27
Toľna	98.021	220.740	44'41				
Vas	152.151	331.602	45'88	Arad	268.766	320.559	83'84
Veszprém	82.400	201.431	40'91	Csanád	61.656	95.847	64'33
Zala	213.619	333.237	64'10	Krassó	299.468	394.395	75'93
Duna jobb partja ...	1.139.727	2.408.676	47'32	Temes	292.728	399.229	73'32
				Torontál	390.719	542.176	66'53
Bács	399.082	610.507	65'37	Tisza-Maros köze ...	1.283.337	1.752.206	73'21
Csongrád	130.921	207.585	63'07				
Heves	128.203	209.546	61'18				
Jász	141.583	248.072	57'07				
Pest... ..	403.292	865.551	46'58				
Duna-Tisza köze ...	1.202.991	2.141.261	56'18				

Iparosok és kereskedők.

1880.

MAGYAR BIRODALOM.

45

Ország s országrész megye vagy kerület neve	Iparosok és kereskedők száma	Lakosság	Iparosok és kereskedők százaléka	Ország s országrész megye vagy kerület neve	Iparosok és kereskedők száma	Lakosság	Iparosok és kereskedők százaléka
Árva	3.159	81.643	3'87	Békés	13.017	229.757	5'66
Bars	8.806	142.139	6'20	Bihar	20.237	446.777	4'53
Esztergom	5.838	72.166	8'09	Hajdu	12.874	173.329	7'43
Hont	7.059	115.787	6'10	Mármaros	8.768	227.436	3'86
Liptó	6.969	74.758	9'32	Szabolcs	10.092	214.008	4'72
Nógrád	13.723	192.590	7'13	Szatmár	14.958	293.092	5'10
Nyitra	28.005	370.651	7'56	Szilágy	5.968	171.079	3'49
Pozsony	29.621	314.173	9'43	Ugoesa	2.854	65.377	4'37
Trencsén	12.064	244.919	4'93	Tisza bal partja	88.768	1.820.855	4'87
Turóc	3.592	45.933	7'82	Arad	15.282	303.964	5'03
Zólyom	8.928	102.793	8'68	Csanád	5.116	109.011	4'69
Duna bal partja	127.764	1.757.552	7'27	Krassó	18.614	381.304	4'88
Baranya	21.992	293.444	7'49	Temes	26.002	396.045	6'57
Fehér	14.194	209.440	6'78	Torontál	29.029	530.988	5'47
Győr	9.013	109.493	8'23	Tisza-Maros köze	91.043	1.721.312	5'46
Komárom	10.770	151.699	7'10	Alsó-Fehér	6.339	178.021	3'56
Moson	6.093	81.370	7'49	Bertercze	3.755	95.017	3'95
Somogy	17.285	307.448	5'62	Brassó	8.681	83.929	10'34
Sopron	20.389	245.787	8'30	Csik	3.561	110.940	3'21
Tolna	17.127	234.643	7'30	Fogaras	3.048	84.571	3'60
Vas	24.334	360.590	6'75	Háromszék	7.249	125.277	5'79
Veszprém	15.117	208.487	7'25	Hunyad	8.317	248.464	3'35
Zala	18.823	359.984	5'23	Kis-Küküllő	2.190	92.214	2'34
Duna jobb partja	175.137	2.567.355	6'83	Kolos	10.522	196.307	5'36
Bács	48.104	638.063	7'54	Maros	8.940	158.999	5'62
Csongrád	18.894	228.413	8'27	Nagy-Küküllő	6.986	132.454	5'27
Heves	10.940	208.420	5'25	Szeben	9.209	141.627	6'50
Jász	14.780	278.443	5'31	Szolnok	5.663	193.677	2'92
Pest	119.190	987.620	12'07	Torda	4.606	137.031	3'36
Duna-Tisza köze	211.908	2.340.959	9'05	Udvarhely	5.096	105.520	4'83
Abauj	13.691	163.786	8'36	Erdély	91.132	2.084.048	4'52
Bereg	6.304	153.615	4'10	Fiume	6.632	81.070	8'18
Borsód	12.739	195.311	6'52	Zágráb	15.945	258.691	6'16
Gömör	14.256	165.268	8'62	Varasd	6.553	220.663	2'97
Sáros	8.180	108.889	4'84	Körös	4.210	120.416	3'49
Szepes	15.717	173.957	9'03	Belovár	4.546	135.962	3'34
Torna	1.171	20.913	5'60	Pozsega	3.345	75.257	4'44
Ung	5.986	126.700	4'72	Verőcze	12.812	180.463	7'10
Zemplén	13.842	273.102	5'07	Szerém	7.140	121.893	5'86
Tisza jobb partja	91.886	1.441.541	6'37	Polgári Horvátország	61.183	1.194.415	5'12
				Litai	2.387	151.045	1'58
				Ogulini	1.773	150.278	1'18
				Báni	3.140	134.225	2'35
				Gradiskai	2.123	61.696	3'44
				Bródi	7.188	86.725	8'29
				Pétersvárad	8.468	114.115	7'42
				Volt katonai végvidék	25.088	698.084	3'59

Iparosok és kereskedők.
1870.
MAGYAR BIRODALOM.

Ország s országrész kerület vagy megye neve	Iparosok és kereskedők száma	Lakosság	Iparosok és kereskedők százaléka	Ország s országrész kerület vagy megye neve	Iparosok és kereskedők száma	Lakosság	Iparosok és kereskedők százaléka
Árva	2.329	82.364	2·83	Abauj	13.742	166.666	8·25
Bars... ..	6.824	137.191	4·98	Bereg	4.779	159.223	3·00
Esztergom	4.255	65.306	6·50	Borsód... ..	9.651	195.037	4·95
Hont	4.562	112.195	4·02	Gömör	10.220	173.438	6·00
Liptó	3.658	79.273	4·62	Sáros	6.826	175.292	3·88
Nógrád	8.254	198.269	4·16	Szepes	11.753	175.061	6·70
Nyitra... ..	25.752	361.005	7·14	Torna	791	23.176	3·41
Pozsony	26.623	297.377	8·95	Ung... ..	4.178	130.032	3·21
Trenesén	8.608	248.626	3·47	Zemplén	12.074	292.771	4·12
Turóc... ..	2.655	45.346	5·84	Tisza jobb partja ...	74.014	1.490.696	4·96
Zólyom	7.284	101.958	7·14				
Duna bal partja ...	100.804	1.728.910	5·83	Békés	10.292	209.729	4·90
				Bihar	17.347	498.119	3·48
Baranya	16.121	283.506	5·88	Hajdu	13.388	167.937	7·97
Fehér	12.476	196.234	6·35	Mármaros	6.948	220.506	3·14
Győr	8.387	103.637	8·09	Szabolcs	9.683	217.779	4·45
Komárom	9.547	143.090	6·68	Szatmár	14.023	293.504	4·78
Moson... ..	6.111	75.486	8·09	Szilágy	4.959	202.960	2·44
Somogy	14.762	289.555	5·10	Ugocsa	1.774	67.498	2·63
Sopron	17.082	230.158	7·42	Tisza bal partja... ..	78.414	1.878.032	4·18
Tolna	13.934	220.740	6·31				
Vas	16.601	331.602	5·01	Arad... ..	14.507	320.559	4·53
Veszprém	14.784	201.431	7·33	Csanád... ..	4.155	95.847	4·34
Zala	15.187	333.237	4·56	Krassó	11.272	394.395	2·86
Duna jobb partja ...	144.992	2.408.676	6·02	Temes... ..	25.924	399.229	6·50
				Torontál... ..	22.342	542.176	4·12
Bács	37.221	610.507	6·10	Tisza-Maros köze ...	78.200	1.752.206	4·46
Csongrád	13.974	207.585	6·73				
Heves	10.322	209.546	4·93				
Jász... ..	11.972	248.072	4·83				
Pest	105.062	865.551	12·14				
Duna-Tisza köze ...	178.551	2.141.261	8·34				

Házak száma.
Változás 1870-ről 1880-ra.
MAGYAR BIRODALOM.

47

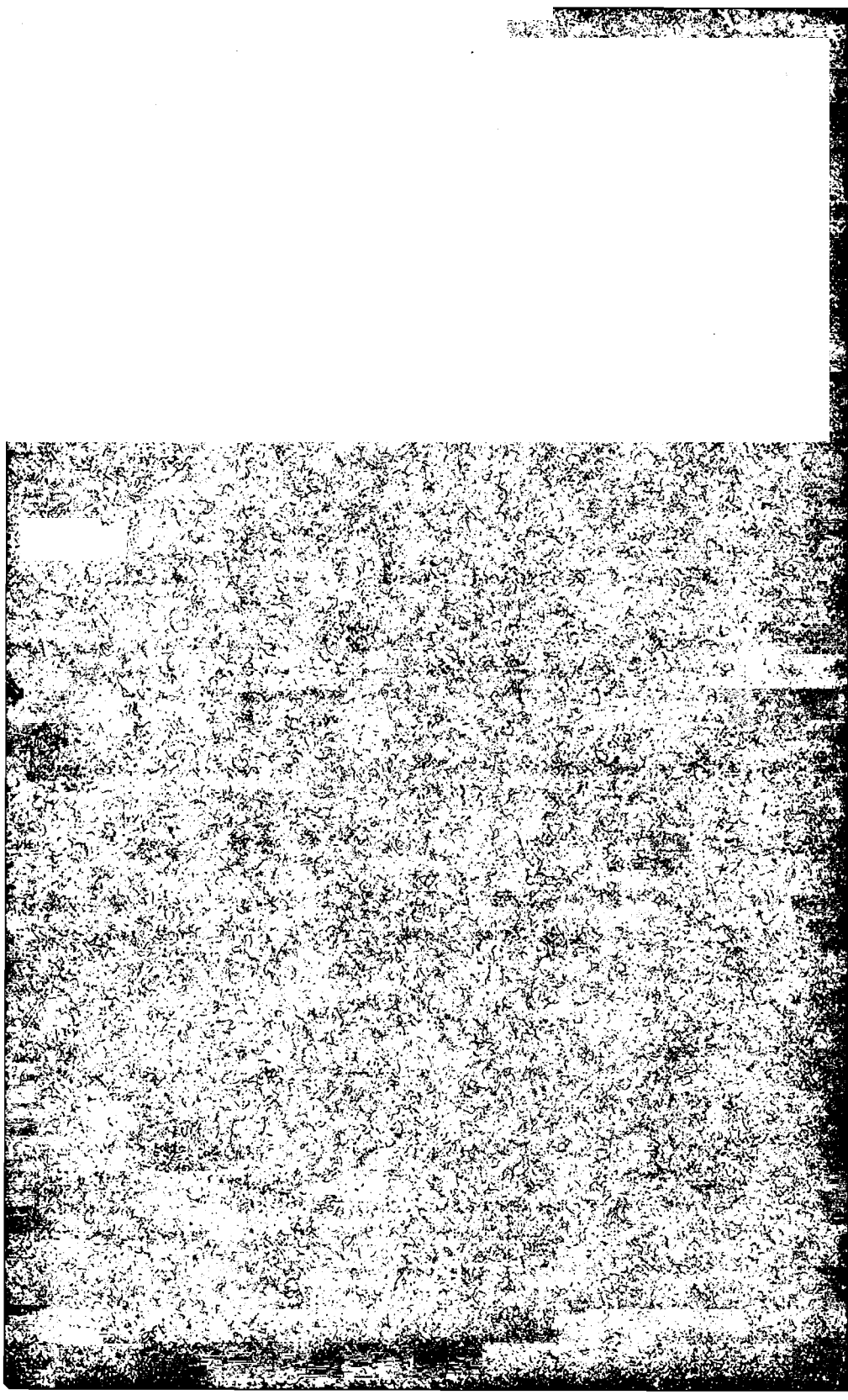
Ország s országrész kerület vagy megye neve	Szaporodás vagy fogyás átalakban	1870-iki lét- szám	Szaporodás vagy fogyás százalékban	Ország s országrész kerület vagy megye neve	Szaporodás vagy fogyás átalakban	1870-iki lét- szám	Szaporodás vagy fogyás százalékban
Árva	+ 319	15.697	+ 2'03	Abauj-Torna	- 1.025	28.716	- 3'57
Bars... ..	- 80	18.873	- 0'42	Bereg	- 793	26.079	- 2'85
Esztergom	+ 965	10.555	+ 9'14	Borsód... ..	+ 742	36.339	+ 2'04
Hont	- 159	19.929	- 0'80	Gömör	+ 1.146	27.062	+ 4'23
Liptó	+ 14	10.362	+ 0'14	Sáros	+ 390	25.829	+ 1'51
Nógrád	+ 205	31.061	+ 0'66	Szepes	- 614	28.414	- 2'16
Nyitra... ..	- 696	50.425	- 1'38	Ung	+ 114	19.085	+ 0'60
Pozsony	+ 280	40.218	+ 0'70	Zemplén... ..	- 115	43.241	- 0'27
Trencsén	- 1.683	38.787	- 4'34	Tisza jobb partja ...	- 155	234.765	- 0'07
Turóc	+ 131	7.159	+ 1'83	Békés	+ 2.799	35.743	+ 7'83
Zólyom	- 580	13.803	- 4'20	Bihar	- 3.765	88.747	- 4'24
Duna bal partja ...	- 1.284	256.869	- 0'50	Hajdu	+ 2.620	27.854	+ 9'41
Baranya	+ 3.096	44.971	+ 6'88	Mármaros	+ 3.018	44.241	+ 6'82
Fehér	+ 222	28.333	+ 0'78	Szabolcs	- 248	33.717	- 0'73
Győr	+ 169	14.810	+ 1'14	Szatmár	+ 2.590	50.074	+ 5'17
Komárom	+ 836	21.740	+ 3'85	Szilágy	- 4.140	39.550	- 10'47
Moson... ..	+ 536	10.724	+ 5'00	Ugocea... ..	+ 717	12.412	+ 5'78
Somogy	+ 3.668	37.662	+ 9'74	Tisza bal partja ...	+ 3.591	332.338	+ 1'09
Sopron	+ 1.926	31.945	+ 6'03	Arad	- 747	55.170	- 1'35
Tolna	+ 2.340	34.783	+ 6'75	Csanád	+ 1.061	16.831	+ 6'30
Vas	+ 5.132	47.519	+ 10'80	Krassó... ..	+ 812	66.759	+ 1'22
Veszprém	+ 949	28.304	+ 3'35	Temes	+ 3.092	67.742	+ 4'56
Zala	+ 5.254	50.735	+ 10'36	Torontál	+ 4.746	82.862	+ 5'72
Duna jobb partja ...	+ 24.137	351.526	+ 6'87	Tisza-Maros köze ...	+ 8.964	289.364	+ 3'10
Bács	+ 8.611	93.739	+ 9'19				
Csongrád... ..	+ 4.842	30.011	16'13				
Heves	+ 556	35.257	+ 1'58				
Jász... ..	+ 3.613	50.890	+ 7'10				
Pest	+ 9.756	109.128	+ 8'94				
Duna-Tisza köze ...	+ 27.378	319.025	+ 8'58				

Ország s országrész megye vagy kerület neve	Szarvas- marha-lét- szám	Terület kilométer- reken	Esik ☐ kilo- méterre	Ország s országrész megye vagy kerület neve	Szarvas- marha-lét- szám	Terület kilométer- reken	Esik ☐ kilo- méterre
Árva	47.110	2.077'42	23	Békés	55.845	3.558'01	16
Bars... ..	41.894	2.671'83	16	Bihar	148.760	10.919'44	14
Esztergom	14.008	1.123'30	12	Hajdu	50.246	3.353'22	15
Hont	29.530	2.645'40	11	Mármaros	99.897	10.354'90	10
Liptó	31.838	2.257'54	14	Szabolcs	60.835	4.917'34	12
Nógrád	44.465	4.366'62	10	Szatmár	95.394	6.401'23	15
Nyitra	107.193	5.749'46	19	Szilágy	60.905	3.670'88	17
Pozsony	88.690	4.310'80	21	Ugocea	23.785	1.190'63	20
Trencsén	101.068	4.619'82	22	Tisza bal partja	595.667	44.455'65	13-4
Túróc	18.209	1.150'35	16	Arad	89.238	6.443'39	14
Zólyom	36.738	2.734'60	13	Csanád	27.234	1.618'20	17
Duna bal partja	560.703	33.707'14	16-6	Krassó	137.534	9.751'24	14
Baranya	84.246	5.133'13	16	Temes	92.903	7.135'75	13
Fehér	52.802	4.156'00	13	Torontál	127.661	9.495'15	13
Győr	28.381	1.381'11	21	Tisza-Maros köze	474.570	34.443'73	13-7
Komárom	39.812	2.944'07	14	Alsó Fehér	62.805	3.576'50	18
Moson	35.163	1.944'49	18	Besztercze	57.803	4.014'35	14
Somogy	127.140	6.530'94	19	Brassó	34.301	1.797'17	19
Sopron	81.741	3.307'19	25	Csik	80.488	4.403'22	18
Tolna	60.165	3.643'26	16	Fogaras	65.805	1.875'43	35
Vas	166.119	5.035'31	33	Háromszék	55.991	3.556'29	16
Veszprém	65.030	4.166'36	16	Hunyad	125.983	6.932'04	18
Zala	155.331	5.121'63	30	Kolos	87.051	5.149'25	17
Duna jobb partja	895.933	43.363'49	20-6	Kis-Küküllő	35.581	1.645'82	22
Bács	135.483	11.079'41	12	Maros	64.497	4.324'03	15
Csongrád	61.778	3.413'65	18	Nagy-Küküllő	75.093	3.116'13	24
Héves	49.084	3.801'52	13	Szeben	64.347	3.313'52	19
Jász	81.703	5.373'67	15	Szolnok	76.756	5.149'82	15
Pest	202.932	12.593'45	16	Torda	61.550	3.369'91	18
Duna-Tisza köze	530.980	36.261'70	14-6	Udvarhely	55.193	3.417'68	16
Abauj	52.445	2.872'71	18	Erdély	1.003.289	55.731'16	18-0
Bereg	64.754	3.727'19	17	Piutne	16.724	1.601'32	11
Borsód	54.260	3.510'24	15	Zágráb	96.393	4.076'75	24
Gömör	60.645	4.118'02	15	Varasd	68.482	2.322'92	25
Sáros	70.174	3.790'58	19	Körös	54.837	2.163'23	29
Szepes	70.313	3.636'35	19	Belovár	66.271	3.475'53	19
Torna	8.853	618'04	14	Pozsega	26.308	2.379'56	11
Ung	53.708	3.055'71	18	Verőce	50.978	4.781'61	11
Zemplén	101.249	6.194'87	16	Szerém	23.820	2.476'95	10
Tisza jobb partja	536.401	31.523'71	17-0	Polgári Horvátország	403.813	23.277'87	17-3
				Likai	63.894	5.774'23	11
				Ogulini	64.645	3.784'52	16
				Báni	69.132	2.770'46	25
				Gradiskai	37.672	1.905'17	19
				Bródi	39.897	2.222'90	18
				Péteryárad	34.486	2.780'87	10
				Volt katonai végvidék	309.726	19.238'15	16-1

Szarvasmarha-létszám.
Változás 1870-ről 1880-ra.
MAGYAR BIRODALOM.

49

Ország s országrész kerület vagy megye neve	Szaporodás vagy fogyás átalában	1870-iki lét- szám	Szaporodás vagy fogyás százalékban	Ország s országrész kerület vagy megye neve	Szaporodás vagy fogyás átalában	1870-iki lét- szám	Szaporodás vagy fogyás százalékban	
Árva	— 4.458	51.568	— 8'65	Abauj	— 311	52.756	— 0'59	
Bars... ..	+ 1.827	40.067	+ 4'56	Bereg	— 23.884	88.638	— 26'95	
Esztergom	+ 332	13.676	+ 2'43	Borsód	— 3.434	57.694	— 5'95	
Hont	— 517	30.047	— 1'72	Gömör	— 2.926	63.571	— 4'60	
Liptó	— 10	31.848	— 0'03	Sáros	+ 1.878	68.296	+ 2'75	
Nógrád	— 1.583	46.008	— 3'44	Szepes	+ 2.766	67.547	+ 4'09	
Nyitra... ..	+ 5.059	102.134	+ 4'95	Torna	— 1.263	10.116	— 12'49	
Pozsony	+ 5.664	83.026	+ 6'82	Ung... ..	— 1.215	54.923	— 2'21	
Trencsén	+ 8.385	92.683	+ 9'05	Zemplén	— 13.597	114.846	— 11'84	
Turóc	+ 1.691	16.518	+ 10'24	Tisza jobb partja ...			— 41.986 578.887 — 7'26	
Zólyom	+ 3.366	33.312	+ 10'09	Békés			+ 9.782 46.063 + 21'24	
Duna bal partja ...				+ 19.756 540.947 + 3'65	Bihar			— 9.116 157.876 — 5'77
Baranya				— 11.723 95.969 — 12'22	Hajdu			+ 1.941 48.305 + 4'02
Fehér				+ 3.534 49.268 + 7'17	Mármaros			— 5.937 105.834 — 5'61
Győr				— 966 29.347 — 3'29	Szabolcs			— 8.744 69.579 — 12'57
Komárom				+ 1.444 38.368 + 3'76	Szatmár			— 14.922 110.316 — 13'53
Moson... ..				— 2.956 38.119 — 8'75	Szilágy			— 15.414 76.319 — 20'20
Somogy				— 3.417 130.557 — 2'62	Ugocsa			— 6.652 30.437 — 21'85
Sopron				3.271 78.470 4'17	Tisza bal partja ...			— 49.062 644.729 — 7'61
Tolna				— 5.551 65.716 — 8'45	Arad			— 16.239 105.477 — 15'40
Vas				+ 16.975 149.144 + 11'38	Csanád			+ 1.312 25.922 + 5'06
Veszprém				— 468 65.501 — 0'71	Kassó			+ 7.208 130.326 + 5'53
Zala				+ 11.066 144.265 + 7'67	Temes... ..			— 19.104 112.007 — 17'06
Duna jobb partja ...				+ 11.209 884.724 + 1'27	Torontál... ..			— 21.502 149.163 — 14'42
Bács				+ 3'903 131.580 + 2'97	Tisza-Maros köze ...			— 48.325 522.895 — 9'24
Csongrád... ..				+ 16.813 44.965 + 37'39				
Heves				— 9.461 58.545 — 16'16				
Jász... ..				+ 9.614 72.089 + 13'34				
Pest				+ 37.244 165.688 + 22'48				
Duna-Tisza köze ...				+ 58.113 472.867 + 12'29				

ÉRTEKEZÉSEK

A NEMZETGAZDASÁGTAN ÉS STATISZTIKA KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A NEMZETGAZD. S STATISZTIKAI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FÖLDES BÉLA

A BIZ. JEGYZŐJE.

ELSŐ KÖTET.

1882, 1883.

TARTALOM :

I. **Adalékok** a papírpénz történetéhez és statisztikájához. Irta *Földes Béla*. —
 II. **Bányászatunk jelen állapota** s teendőink annak sikeresb kifejtésére.
Dr. Konek Sándor, m. tudományos akadémiai rendes tagtól. — III. **Népünk**
hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott számlálás szerint. Irta
Dr. Jekelfalussy József. — IV. **Az adóáthárítás elmélete**. Irta *Tisza István*. —
 V. **Hazánk bűnügyi statisztikája 1873—1880**. Különös tekintettel a
 büntett miatt elítéltek személyi és társadalmi viszonyaira. Irta *Dr. Jekelfalussy*
József. — VI. **A munkásbiztosítás kérdése**. Irta *Ecseri Lajos*. —
 VII. **Minimum és homestead**. Irta *Láng Lajos*. — VIII. **Az államgazda-**
ság eszméje és a socialistikus financia kezdetei. Irta *Kautz Gyula*. —
 IX. **Az első magyar vasút története**. Irta *Fenyvessy A.* — X. **A községi**
pénzügy főbb eredményei hazánkban. Az 1881. évi jóváhagyott költség-
 vetések alapján. Irta *Dr. Jekelfalussy József*.

A második kötetből megjelent :

- I. **Minimum és Majorátus**. Irta *Láng Lajos*. Ár 30 kr.
 II. **Tengerészetünk és Fiume jövője**. Irta *Keleti*
Károly. Ár 20 kr.
 III. **Városaink és a városi lakosság életviszonyai**
az utolsó népszámlálás alapján. Irta *Földes*
Béla. Ár 30 kr.